

מעגל הדרכה במה לפדגוגיה של אתרי המורשת

מוקי צור

אונברסיטת

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

חוברת מס' 1, תשע"ג

מחלקת הינוך, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מעגל הדרכה
במה לפדגוגיה של אתרי המורשת
מוקי צור

חברי המערכת:

ד"ר דודיק טוקר
אלעד בצלאל
מוקי צור
דקלה ליאני
רוני בר-נתן

השתתפו בשיחות:

מדריכים מאתרי המורשת והמוזאונים ההיסטוריים

עריכה לשונית:

איריס טוקר

עיצוב:

עיצוב גרפי: סטודיו פרא אדם
איור עטיפה: זאב אנגלמאייר
דפוס: טל רן

מעגל הדרכה
במה לפדגוגיה של אתרי המורשת
מוקי צור

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

תוכן עניינים

8 סיור בגן אידיאלי
8 משהו על שפת מוזאונים ואתרי זיכרון
9 חשדות בסיפור הכללי בצד אמונה בסיפור הפרטי
10 הפרוזדור, המדרגות, הידית
10 אהבות משוחחות
11 לא על הבית לבדו
11 מבנים משוחחים עם עצמם
12 חרדת השכחה
13 בתים לשימור ומסרים מורכבים
14 בין נוסטלגי לזכרון
15 מוזאונים היסטורים
16 המקום, הזמן, האירוע, חיי היומיום, הסיפור
16 שחזור תהליך העבודה
17 אתרים של בני העליות הציוניות השונות
18 המיתוס והאתוס
19 מיתוסים וגלגולם
20 טוב למות בעד ארצנו
22 תחיית השפה העברית, המיתוס והמציאות
22 ביעור מיתוסים מיתולוגי
23 הגרסאות והקו
24 הסיפור וקהילת המאזינים - מתורתו של ואלטר בנימין
24 אבק, זיכרון ותהילה
26 גלגולו של סיפור
26 הארכיון והמוזיאון
28 ראי וחלון
28 האם אתרים זקוקים להדרכה?
29 המדריך וההיסטוריון
30 התרגום
30 מדריך אינו מפברק סיפורים
30 ההדרכה כחלק מחינוך לא פורמאלי
32 תקופת הגיר ותקופת המחשב
32 המוזאון והאתר אל מול תרבות התקופה
34 אחרית דבר
36 ביבליוגרפיה

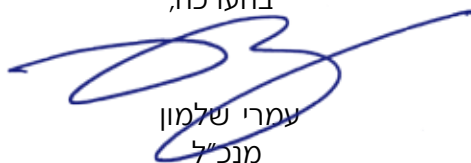
לצוותי ההדרכה באתרי המורשת ולקוראים היקרים,

החוברת שלפניכם פורשת "שבילים" רבים המוליכים אותנו ליצירת מכנה משותף בין כלל אתרי המורשת בארץ, לטיפול ערכים חינוכיים ולהעמקת תכנים, בבחינת יצירת "עגלה עמוסה" עליה אנחנו נעים, ואותה אנחנו מניעים.

הפעילות ההולכת ומתעצמת באתרים עצמם, ההיכרות המעמיקה בין מנהלי האתרים וצוותיהם, אלה ועוד, מהווים זה מספר שנים "פלטפורמה" להעשרה, לסיוע, לקידום ולהשבת העשייה החינוכית. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, באמצעות מחלקת החינוך שלנו בראשותו של אלעד בצלאל, תמשיך לשאוף להפוך את פעולתם של הפורומים האזוריים, לכדי מעשה חינוכי ראוי.

מעגלי ההדרכה, בהובלתו של מוקי צור, הינם חלק מהפעילות של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, וכמוהם גם מערך שלם של השתלמויות, קורסים, סיורים, כינוסים מקצועיים, שידורג ופיתוח אתרי מורשת הנעשים בסיוע משרד התרבות והספורט ו"תכנית המורשת" במשרד ראש הממשלה. וכמו בשיר "... עוד רבה הדרך..." אנחנו מכוונים עצמנו אליה ופועלים במשותף.

בהערכה,

עמרי שלמון
מנכ"ל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

במקום הקדמה

לאתרי המורשת ולמוזאונים ההיסטוריים ישנה פדגוגיה ייחודית המעוצבת במפגש היום-יומי של התוכן ההיסטורי הקיים במרחב האתר, עם ערכים, חוויה וקהל. השאלה עליה אנו מתבקשים לתת את הדעת היא עד כמה המפגש הזה מעוצב ומוגדר על-ידינו ועד כמה הוא סטיכי, כלומר, מעוצב באופן לא מודע על ידי הלחצים עמם אנו מתמודדים ואשר פועלים עלינו מכל עבר.

שפת האתר נקבעת ע"י זיכוכך התוכן ההיסטורי רחב היריעה לכדי מקבץ של פסקאות, סיפורים, תמונות, חפצים ומבנה פיזי. זהו תהליך של סינון אשר חלקים גדולים ממנו מוגשים לצוות החינוכי של האתר כעובדה מוגמרת. מנקודה זו מתחיל הצוות את הדיאלוג המתמשך שלו עם הקיים באתר. הדיאלוג מציף שאלות רבות. למשל, איך בכלל מגיע המדריך שלנו למפגש עם האתר? עד כמה הוא בעל ידע? האם הוא מדריך-שואל או אולי הוא מדריך-מרצה? עד כמה הוא מבין את חשיבותו שלו במערך העברת המידע? האם תפקידו הוא רק להעביר את המסרים אותם עיצבו בשבילו או שאולי הוא עצמו חייב להיות חלק מעיצוב התכנים? עד כמה הוא חופשי בעיצוב המסרים בעת הדרכתו? עד כמה אנו ערים לאפשרויות והסיכונים המצויים בפרשנותנו את האתר? להתמודדות עם שאלות אלו ועוד רבות אחרות יש השפעה מעמיקה על איכות ההדרכה ועל היכולת שלנו להיות רלוונטיים לקהל היעד שלנו.

במהלך השנתיים האחרונות עסקו הפורומים האזוריים של המנהלים את אתרי המורשת, בחשיבה רחבה על תפקיד המדריך באתר המורשת ובמוזאון ההיסטורי. בתהליך חשיבה זה עלו צרכים רבים ובעקבותיהם גובש צוות היגוי של רכזי הדרכה ומנהלים ממגוון אתרים. צוות ההיגוי העלה וחשף נקודות רבות למחשבה, אך יותר מכול הוא חשף את הצורך בקיום דיאלוג עקבי ומסודר על הפדגוגיה החינוכית של אתרי המורשת. בעינינו, חייב דיאלוג זה להוות את הבסיס לכל דיון מתמשך על דמותה של ההדרכה באתרי המורשת.

לשם כך הוקם 'מעגל ההדרכה' המכנס את כלל העוסקים בהעברת התוכן באתרים, לשיחה מתמשכת על הפדגוגיה החינוכית של אתרי המורשת. החוברת המוגשת לכם איננה רק סיכום השיחות שהתקיימו, אלא, פרי חשיבה מעמיקה של ההיסטוריון מוקי צור אשר ליווה והנחה את מפגשי המעגל בשנת תשע"ב. החוברת משקפת ומשלבת, כמובן, דברים מן התוכן שהועלה במפגשים אך היא מעמיקה ומרחיבה הרבה מעבר לכך.

במפגשי מעגל ההדרכה בשנת תשע"ב עסקנו בשורשי התוכן המוזאלי, במורכבותו, במקורותיו ובשימוש שאנו עושים בו. במפגשים המתקיימים בשנת תשע"ג אנו עוסקים באפשרויות הגלומות בתכני האתרים ובאופני מסירתם לקהלים השונים.

מעגל ההדרכה הוא במה חשובה המצטרפת למגוון הפעולות המתבצעות ע"י מחלקת החינוך של המועצה לשימור אתרים למען שיפור הפעולה החינוכית באתרי המורשת. בפעולות אלו נכללים מפגישי הפורומים למנהלי האתרים, השתלמויות, ימי עיון, הכשרות מקצועיות שונות, וקורסים למדריכים ולמתנדבי השרות הלאומי.

אנו רוצים להודות להנהלת המועצה ולעמרי שלמון העומד בראשה, למנהלים של אתרי המורשת ולרכזי ההדרכה, לחברי צוות ההיגוי, לחברים שהשתתפו במפגשי המעגל, לד"ר דודיק טוקר יו"ר ועדת החינוך שלנו, לקרן, רוני ואתי עובדות מחלקת החינוך, לסלעית הגרפיקאית שלנו שהפכה כבר לחלק מהצוות ומעל כולם למוקי צור שעזר לנו להבין טוב יותר את חשיבותה של ההדרכה באתרי המורשת.

דקלה ליאני, רכזת השתלמויות
אלעד בצלאל, מנהל מחלקת חינוך

לציפויקה אשת צאלים,
שאהבה את הארץ ואת האנשים ומעולם לא התעייפה לקשר ביניהם

סיוור בגן אידיאלי

אחד ממעצבי האוטופיות בעולם דמיין והגה גן אידיאלי. בכניסה לגן הוא תכנן ערוגה של שושנים להן הועיד תפקיד מיוחד: השושנים יזמינו דבורים לבוא לגן ויהיו להן כבית. בזמן שתוכנן הגן מקובל היה לחשוב שדבורים הן סמל לידידות וכך, חשב המתכנן, ידע כל אדם שייכנס לגן כי הוא מתקבל בזרועות פתוחות. בתוך הגן הוא תכנן חלקות גידול לצמחים שונים. לכל חלקה תוכננה חומה מקיפה ועליה יצוירו חיות הקשורות בדרך אסוציאטיבית לאותו גידול.

את הגן המתוכנן תחצה שדרה. כיוון שלפי המסורת היוונית הקלאסית אדם אינו חושב בעמידה ואף לא בישיבה, אלא רק בהליכה, נועדה השדרה לעורר להרהורים. את מיטב חיי האקדמיה היוונית עשו, כנראה, ההולכים ולהליכה כזו תוכננה בגן ה"שדרה המעוררת" (עד היום, כשאני רואה ילדים הולכים דרך ארוכה לבית הספר, עם תיק הספרים על הגב ומחברת פתוחה בידם, אני חושב על הקשר בין לימוד להליכה. מעניין לתהות: האם השם "הלכה" בעברית בא אף הוא מהליכה?). בקצה השדרה תוכננה כנסיה קטנה לצורך תפילה ועל ידה בית קטן ובו ספריית עזר ללימוד הטבע, להרהורים ולתפילה.

כפי שהאוטופיה, אותה דמיין תומס מורוס, היתה מוקפת גדרות סביבה כדי שכולם ידעו שהיא עולם סגור, כך הוקף גם הגן האידיאלי בחומה כדי להפריד בינו לעולם. אם יחדור העולם לגן, חשב המתכנן, ישתבש כל הסיפור.

יש אומרים שתכנית הגן הזה היא התכנון הראשוני ביותר של מוזאון. כפי שתיארתי לכם, הצופה בגן פעיל בו מאד וכמוהו גם המבקר האידיאלי במוזאון.

משהו על שפת מוזאונים ואתרי זיכרון

אתרי המורשת מייצגים עולמות תוכן שונים המשתנים ומתחברים. ביקור במוזאון, אתר מורשת, או אנדרטה, הוא קריאת טקסט וכמו ביקור בגן האוטופי צריך ידע קודם כדי לדעת לקרוא אותו. מבקרים בגן האוטופי שלא ידעו כי הדבורים מסמלות חברות, שהשדרה קוראת למחשבה, שלכנסיה יכולת למקד תפילה ושבספרייה יש אפשרות לפתוח טקסטים נוספים, יהלכו בגן כאנאלפביתים. יש להניח שמתוך דאגה הם ירססו את הדבורים, יחריבו את החומות המצוירות וירמזרו את השדרה בגן. קחו למשל מקום מקודש במסורת הציונית כמו חצר תל-חי. כל שנה נפגשים בה חברי בית"ר עם חברי הנוער העובד ואלו גם אלו שואלים את עצמם מה עושים פה חניכי התנועה השנייה?

קטע מתוך התצוגה, חדר המיתוסים בחצר תל-חי. צילום באדיבות חצר תל-חי.

טל,

מוזאון מגדל דוד:

בכל יום כשאני נכנסת בשער המוזאון אני מתרגשת מחדש. בכל צעד שאני עושה אני מרגישה שאני דורכת על היסטוריה. מורשת היא מילה קטנה על ההיסטוריה של ירושלים. מאד מרגש אותי לראות את מגוון המבקרים. המקום מצליח לדבר אל מבקרים שונים ביותר. למשל, ביקר אצלנו זוג חרדים מבני ברק ולנוכח המוזאון התפתחה בינינו שיחה. חשבתי לעצמי, היכן יצא לי לדבר עם אדם מהקהילה החרדית שיחה אוהדת כל כך?

אילן,

מרכז מורשת בגין:

סיפר על חוויה חיובית מההדרכה באתר: יש לנו תכנית שנקראת 'כנסת צעירה' המשולבת בשיעורי האזרחות בבתי הספר. במסגרת זו הכיתה מתפקדת ככנסת ועליה לחוקק חוק. יום אחד התלמידות היו צריכות לחבר נאום. נכנסתי במפתיע לכיתה ושמעתי את הנאום שהכינה אחת המשתתפות, שהיה יוצא מן הכלל, לא היה מבייש חבר כנסת. ברגע הזה חשתי שהצלחנו להכין את התלמידים לגלות בעצמם כוחות למעורבות פוליטית.

מרגרט,

מוזאון בית ראשונים

בנימינה:

לי חשוב להראות את אורח החיים. מהמטבח הבאתי פרימוס 'עם' שלשה ראשים' שהיה, כנראה, מתקן החימום האולטימטיבי של המטבח בימים ההם.

גם בין המבקרים היודעים את השפה של האתר רב הוויכוח. איך זה יכול להיות שהצגתם את התמונה של יעקב ולא של מנדל? והרי מנדל היה המרכזי ויעקב היה בשוליים, היה המלצר, חיל העזר של מנדל. אבל יש גם אגף של מעריצי יעקב התובע את שלו. גם אם ספרי ההיסטוריה קבעו שמנדל צדק, גם אם ביקשו שיעקב יזרק אל תהומות השכחה, אגף מעריציו לא יוותר. על המפה הקוגניטיבית של העבר יקומו תמיד עוררים, ויעלו הרהורים על אודות האמיתות של יעקב ומנדל גם יחד. בארץ יש לנו מרחב עצום של אתרי זיכרון הקוראים לשוכחים: בואו והגיעו.

אחד מאנשי העלייה השנייה סיפר שבתקופת העלייה השלישית הוא שתל שדרה בעמק הירדן. יום אחד הגיע לבקר ביישוב הצעיר עסקן מהממסד הציוני. היה יום חם, לא היו מים והיה הרבה אבק. העסקן עבר במכוניתו ליד השותל ויש לזכור כי מכוניות בראשית שנות העשרים לא היו דבר נפוץ במיוחד. בנסיעתה העלתה המכונית אבק שכיסה הן את השתיל והן את פניו של החלוץ השותל. החלוץ שאל את עצמו לפשר האירוע: של מי השתיל הזה? האם יפול השתיל טרף לאבק? האם מדליית התהילה ההיסטורית תגיע למכונית הממסד היורדת אל העם לראותו מתכסה אבק? או אולי השתיל הוא שיישאר הגיבור האמיתי למרות שכוסה אבק?

חשדות בסיפור הכללי בצד אמונה בסיפור הפרטי

הטלת חשדות בסיפור הכללי היא הצד השני של האמונה המוחלטת בערך של הפרט ושל סיפורו, בערך של משפחתו ושל המסורת שהוא מביא. דווקא עם החשדות עולה הטיעון: 'על המסורת שאני מביא אין ערעור. אם תעז לערער עליה- אתה פוגע בי אישית'.

האמונה בטרפים, המוחבאים מתחת למיטת המשפחה או הקבוצה, מערערת על חשיבות החיפוש אחרי המכלול, אחרי התמונה הגדולה יותר. הדגשת גבורתם של חלוצים קרובים תוך ערעור על הציונות הנראית רחוקה, באה לבטא לעתים, ייאוש מחיפוש דרך רחבה. סגידה לתמימות של סבים פרטיים מהעבר מערערת על תמימות התובעת לממש את הצדק בהווה. שחזור הבית שקיבלנו בירושה בא להדגיש שאין יותר מקום להשקפת עולמם של דייריו המקוריים. למרות דיסוננסים כאלה אתר השימור הוא מקום מפגש בין זרמים של הערצת אבות וביקורת, סקרנות ופתיחות לשונה והזדמנות לבחינה של עולמות משמעות.

היסטוריונים טענו כי איכרים בצרפת היו שמרנים כיוון שהוריהם, שעבדו כל היום בשדה הפקידו אותם בידי הסבא והסבתא, והללו הנחילו לילדים שמרנות. מדריכי הסוירים בארמונות של המלכים ואצילי צרפת נעשו, בתוקף תפקידם, למתנגדי המהפכה הצרפתית. האם מפלגת המשמרים ומדריכה מתחייבת לשמרנות ונוסטלגיה?

היחס לעבר וההערכה העמוקה לאנשים, לקבוצות, למפעלים שנעשו בעבר, לא מחייבים את המדריכים לקבל את דרכם של בוני המוסד בו הם פועלים או להיתקע בזמנם. אתר זיכרון צריך להיות גם כלי ביקורתי, מעורר, שואל שאלות. לעתים, דווקא ההתבוננות מתוך המשקפיים של בני תקופה אחרת מאפשרת ראייה פחות ממולכדת בערפל הנוסטלגי של העבר. היא יכולה וצריכה להבהיר עד כמה לא רק ההווה שיחק תפקיד בכל תקופה אלא גם תחושת העתיד והמסר החברתי הרלוונטי לזמנם.

הפרוזדור, המדרגות, הידית

אתרי מורשת מייצגים התגלות של סיפור מסוים. הרעב להתגלות הוא מאוד גדול, הרי כולנו היינו רוצים להיפגש לכוס קפה עם מתתיהו החשמונאי ולהיווכח שהוא אכן גיבור. ככל שהבטון, המלט והכבישים הרחבים ממלאים את עולמנו כך אנחנו רעבים להתגלות של פיסת אותנטיות. אבל, מכיוון שקשה לנו לגלותה אנחנו רוצים שלפחות הבית, הפרוזדור, המדרגות, הידית, כל הדברים הללו יעניקו לנו שמץ מנוכחותה של אותה אותנטיות.

אהבות משוחחות

לעתים, יוזם השיחזור או המרכז החינוכי, לומד מהפוסט מודרניות כי יש מקום לנרטיביות פוליטית, ולגיטימיות לסיפורים סותרים. אך לעתים הוא מנסה לראות את הבניין ואת הסיפור שלו כבלעדי וכזה שאין לו שיח עם סיפורים אחרים. מגמה זו מתחזקת כי רבים מהסיפורים של אנשי הארץ הם דרמטיים ביותר והמבחנים בהם עמדו אנשים שונים היו כל כך קיצוניים, שנראה כי אין להשוותם עם התנסויות של אנשים או קבוצות אחרות. לדעת אנשי הזיכרון המפוצל והמופרט אין לחפש תמונה כוללת ואין לבדוק את אמינות הסיפורים השונים. הדבר נובע גם מן העובדה כי אופנות ושלטון התחלפו ומה שהושתק בתקופה מסוימת קיבל לפתע תהודה מגאופנית.

לרבים מהאתרים שהוקמו ישנו הקשר פוליטי מובהק כיוון שהם קשורים עם גיבורים, אירועים ותהליכים אשר קודשו באופן שונה על ידי אינטרסים פוליטיים מגוונים. זו אחת הסיבות בגללה על המוזאון להשתדל ככל האפשר להראות תמונה עשירה בפרטים, אחרת יהפוך להיות טרף קל למי שאיננו שייך ל"מחנה" אוהדיו. האתר הרי אינו מסתיר את אהבתו לגיבור או לחבורה הקשורה בו ואין בזה רע. אהבות אין צורך לצנזר. המבקר הנכנס למקום יודע היטב כי הוא נכנס לשטח מקודש לקבוצה מסוימת, אך הוא מבקש שיתייחסו גם אליו ברצינות. אם מזמינים אותו להגיע למקום בו הוא מראש לא יכול להשתתף בהערכה, יש לנסות להציג בפניו סיפור רב צדדי ככל האפשר.

החברה הדמוקרטית מכירה בדיאלוג המתקיים בין הסיפורים השונים והיא מניחה שיש מקום לסיפורים רבים. זהו הסיפור של הריבוי האנושי, של הזכות לשדר והזכות להקשיב לשדרים שונים ולא כסיפורים סותרים המותירים אחריהם סיפור אחד הבולע או משתלט על כל השאר. ההנחה הדמוקרטית היא כי ההכרעות החברתיות אינן הכרעות של יחידים, אינטלקטואלים או רודנים, אנשי רוח או אנשי שררה. איננו מדברים כאן על אמירה בנוסח 'הכול יחסי' אלא על אמירה כי הדמוקרטיה מבקשת את השיח ואת ההכרעה של השונים, את המעורבות של הרבים מתוך הנחה של אחריות משותפת. מבחינה זו חשוב שאתרי מורשת, מרכזי הדרכה, חינוך ומוזאונים, ישוחחו זה עם זה למרות חילוקי הדעות. רק אם לכל הזיכרונות והגרסאות יהיה מקום לגיטימי, אם הם יוכלו לשוחח ולהתווכח האחד עם השני, אם יוכלו זיכרון לדבר אל זיכרון, אם יוכלו הזיכרון לדבר גם אל השכחה, להתעלות אל ביקורת ואל אחריות, רק אז יוכל ריבוי הקולות בסיפור של ארץ ישראל לבטא את הערך הדמוקרטי של מדינת ישראל. היכולת להוציא זיכרון מן הארון או להכניסו לארון ולנעול בשבעה מנעולים חשובה, אך הדיאלוג בין הזיכרונות והמאויים חשוב בעיניי יותר. מי שיצא ממוזאון בגין יהיה משוכנע שהוא בגיניסט, ומי שיצא ממוזאון הפלמ"ח יצא משוכנע שמחר הוא הולך ל"הכשרה", אך חשוב ששניהם יהיו משוכנעים שישנם בתים נוספים, שלבית שאיננו שלי יש מה להגיד והבית שלי לא לבד, הוא משוחח עם מישהו. הסיפור מחויב למשהו פתוח והוא חייב להאיר צמתי דרכים. יש טעם בביקורת העבר משום שהוויכוח וההערכה ההדדית הם הבסיס לחיים של יחד אחראי.

לא על הבית לבדו

אנחנו משוטטים בין בניינים ואתרים מקומיים ומספרים את סיפורם שהוא סיפורה של הארץ. אך עלינו לזכור כי סיפור העלייה לארץ ישראל הוא גם סיפורם של אלה שלא עלו, אלה שנבהלו מן הסיכון, שליוו בדאגה את העולים גם אם שללו את עלייתם. הסיפור של מי שלא הגיע ולא רצה להגיע מאתגר את הסיפור של אלו שעלו. הסיפור של ארץ ישראל הוא גם הסיפור של הדרך אליה, בה נרקמו חלומות שחלקם תורגמו בארץ למעשים וחלקם, לעתים, אף התנפצו בה.

סיפורם של בתי הארץ הוא גם סיפורם של עולמות מיובאים, סגנונות בנייה, שפות ונימוסים שנולדו במקום אחר. אין לשכוח כי מה ששרד הוא רק חלק ממה שהיה ולעתים חלק מקרי. מאחורי הקיים עומד מה שנחרב במלחמות, נעזב במצוקה או נפגע בפיתוח אכזרי. יש תקופות פוריות מאד שלא הותירו אחריהן תרבות חומרית ואולי סוד קסמן היה שגיבוריהן לא האמינו בתרבות חומרית מצטברת ומתנ"שאת. הם ראו עצמם כמוציאי לחם מן הארץ ובוראי יחסים חדשים בין בני האדם.

אם הייתי יכול לבחור מקום אחד לשימור הייתי משמר חצר קטנה בעין גנים בה קיבל אהרון דוד גורדון לשיחה את שותפיו הרוחניים, ברל כצנלסון ויוסף חיים ברנר. אנו יודעים כי במקום הזה נבטו לא מעט מהחלומות שניוטו את החברה בארץ ישראל, אך בחצר ההיא אין מה לשמר, לא היה בה אלא רוח בלבד. 'זה הסלון שלי', היה אומר גורדון לאורחיו, 'הכוכבים מאירים עליו ישירות'.

הזיכרון שהובא לארץ וזה שצמח בה היה זיכרון שיצר ערכי חברה שבחלקה אבדה ואיננה אך השאירה אחריה סימני דרך המכוונים לעתיד. למרות הביקורת שיש לנו על התוצאות, עלינו ללמוד את מלאכת השאיבה של מים חיים מן העבר. זו מלאכה שצריך לעסוק בה כל פעם מחדש.

מבנים משוחחים עם עצמם

מבנים שהארכיטקטורה שלהם ביקשה לשדר שדר בן זמנם מוצאים עצמם משוחחים בתכנונם עם שדרים מאוחרים, לפעמים סותרים וביקורתיים. לעתים הם עומדים זה מול זה ויחד מול מבנים שניבנו אחר כך.

אך גם באותם בניינים עצמם המסר משתנה. מתכנני כנסיית נוטרדאם בפאריס לא תכננו את המקום למיליוני תיירים, וגם לא ביקשו שיהיה המקום מתאים לקונצרטים של מוסיקה דתית או חילונית. ארמונות האצילים לא תוכננו להיות מוזאונים לציבור הרחב. בוני החומה הסינית ביקשו להגן על סין ולא חשבו להקים לה מצבה תרבותית. בוני תחנות הרכבת בפאריס לא תכננו אותן כמוזאונים לאמנות וכמרכזים מסחריים ובוני הנמלים לא התכוונו לתכנן אזורי

חני,

מוזאון פתח תקוה:

בעני, המוצג המעניין במוזאון שלנו הוא מכר נת הדפוס הישנה. היא עברה שיפוץ והיום היא הושבה למצב של עבודה. אנו מפעילים אותה בפני התלמידי דים והיא עושה זאת ברעש גדול. אני רואה בה חפץ המעביר פאתוס. יש במוזאון חפצים שלא עושים רעש אך גם הם מעבירים סיפור. למשל: 'רבאבא' היא תיבה מכוסה בעור עם שערות של זנב סוס וקשת. אנו מספרים באמצעותה את סיפורו של דאוד אבו יוסף, אשר חי במאה התשע עשרה בעיראק והיה עשיר ובעל נכסים. היו לו חוות של סוסות וביניהן היתה סוסתו 'לילה' פעם אחת נגבה 'לילה' והוא יצא לחפש אחריה רכוב על סוסה אחרת. בסופו של דבר הוא הגיע לדמשק ומצא אותה שם.

בעת שהייתו ספרו לו יהודי דמשק כי בארץ ישראל הוקמה מושבה יהודית וכך הגיע לפתח תקוה. שם הוא פגש את יהודה ראב, ממייסדי המושבה והתיידד עמו. במשך שנה הוא נשאר בפתח תקוה ולימד את אנשי המושבה דברים רבים בחקלאות ובעסי קי שמירה. בערבים היה מנגן להם ברבאבא שלו. בתום שנה לשהותו

במושבה הוא שב לעיראק אך הותיר את הרבאבא אצל משפחת ראב למזכרת.

בית שהוקם בעידן מסוים לא תוכנן להיות בית לשימור, כלומר, להיות בית שיצילו אותו מחורבן, שיזכה לחיים אחרי המוות. השימור הוא המרד נגד 'פינוי בינוי' (משפט המכיל בתוכו את הנחת החורבן והבנייה מן היסודות מחדש). בכך השימור וההפיכה למוזאון מבקשים לטעון בעד הערך של הזיכרון אך גם בעד השינויים בו.

חרדת השכחה

פעמים רבות קמים מוזאונים ואתרי מורשת מתוך חרדת שכחה, מתוך תחושה של איבוד זהות ועצמיות. אנו חוששים שכל מאמצי חיינו, החוויות היקרות לנו, שקשה לנו להאמין שחווינו, עלולים להישכח ולהיבלע. השכחה של חיינו ומפעלינו, של תרומתם לסיפור הכללי, היא הכואבת. אלא שהסיפור הכללי הוא מורכב ומפותל, כמעט אינסופי בפרטיו. המבקשים להקים אתר זיכרון חשים כי עליהם לשים רגל לפני שתנעל דלת הזיכרון הציבורי.

הקשר המטופח בין רעיון הקידמה והשררה מרתיע. המניע להפוך בית - לבית לשימור ולזיכרון לעתים קרובות נובע מן הפחד של האנשים מן המחיקה והתלישות הכרוכים בקידמה. משורר צרפתי טען כי הזיכרונות שוקלים יותר מן האבנים אולם המשמרים מבקשים להגן על הזיכרונות באמצעות האבן. הם מבינים שקידמה טכנולוגית אינה חופפת קידמה מוסרית או עושר תרבותי. כדי לא להפוך את הקידמה הטכנולוגית לחלל ריק מבחינה תרבותית ומוסרית יש לקדם יחד עמה את הזיכרון. היא תמצא בו קרקע נאותה להפיכתה לתרבות שאינה מפקיעה את האחריות והבחירה. הנחלתו של הזיכרון נובעת מתוך הידיעה שהדורות העולים אינם מקבלים את סיפורנו דרך הגנים. הם תובעים מאתנו למצוא דרך להנחיל תרבות שתהיה אנושית ולא אוטומטית. כשמייסדי האתרים לוקחים את הסיפור שעמד להישכח ומתרגמים אותו לקהל שעלול לשכוח הם מבינים שהם עשו מעשה של הצלה.

בית פסילוב בעין גנים (אחרי השימור) בו התגורר יוסף חיים ברנר. צילום באדיבות בית פסילוב, מרכז יח ברנר.

בתים לשימור ומסרים מורכבים

הבית לשימור אינו משדר המעביר באופן אוטומטי את המסר של משמרו. המשמר בית שהיה בית עשירים יודע שבזמן הקמתו הוא היה בולט בגודלו ובמעמדו, אך עליו להיות ער לכך שבמשך השנים אותו בית הפך ליוצא דופן בסביבתו. האתר ההיסטורי עובר שינויים ביחסו אל הסביבה. בתהליך הפיכתו למוזאון ישדר הבית מסר שונה מזה ששידר בעת הקמתו. יכול להיות שעד לשימורו הוא עמד כמה וכמה שנים כחורבה. כשסביבתו עברה תהליכי פיתוח, קמו לידו בתים מתנשאים יותר המתהדרים בחידושם. הבית שבמקורו היה צריך לחלוש על נוף הופך, כעבור שנים, לפיסת נוף בתוך גושי בטון. הוא, שהיה המגן האנושי נגד איומי הטבע וביקש להציג מקום מרגוע מול סביבתו המאיימת, מעיד היום עד כמה השחיתה הבנייה את הטבע, עד כמה היא איבדה את תחושת השייכות לסביבתה הטבעית. הבית המשומר מאתגר את סביבתו המשתנה ותוהה עליה.

עם השנים שחלפו חלו שינויים גם במסר אותו מספר הבית שעבר שימור. מאז שהוקם עברו בו רבים והוא עבר תקופות שונות. בית של איכרים מייסדי מושבה יכול לספר גם את סיפורם של פועלים שהתגוררו בו בתקופה אחרת. בדרך כלל הוא נושא צלקות וטיח מזמנים עברו, מייצג השקפות עולם מתגלגלות ועלילות מגוונות.

בית שעבר תהליך של שימור לא רק שהזמן עצר בו מלכת אלא, שהוא מקלף מעליו עידינים של 'שיפורים' שנעשו בו על מנת להתאימו לצרכים ולטעמים של בני תקופות, שהיו לעתים דורסניות, וחלפו מאז שהוקם. הוא עומד אל מול השינויים שעבר וקורא עליהם תיגר.

אך גם גורלו של הבית המשומר לא קופא. חלק מהבתים שעברו תהליכים של שימור היו לבתי עשירים חדשים. כדי לשמר אותם פונו מהם קהילות של תושבים שנאחזו במקום בימים שהזמן זרק אותו לשוליים והפך את הסביבה לשכונת עוני. השחזור העלה אמנם את זיכרון תהילתם של הבתים אך במחיר גלותה של שארית החברה שהתגוררה בהם ובסביבתם.

רצונם של המשחזרים לשמר בתים שלא יחרבו שוב, מביא אותם לחפש להם תפקיד חדש. כך מגלים לעיתים בית שהחליף את תפקידו לאחר שעבר שימור. אין הוא משחק או משחזר את התפקיד שלשמו הוא קם, אלא מקבל תפקיד כפול: בצורתו הוא מקיים את הזיכרון ובתפקידו הוא פועל כבן הזמן העכשווי. צריפו המשוחזר של הסופר יוסף חיים ברנר בעין גנים היה למספרה. מצד שני הבית ממנו יצא ברנר אל מותו לא שרד. במקומו הוקם מרכז קהילתי בנוי בארכיטקטורה חדשנית. לימים היה בית זה לביתה של הסתדרות הנוער העובד והלומד שחבריה שומרים על זיקה מיוחדת לברנר ולמורשתו.

מרים,

המוזאון לתולדות גדרה

והביל"ויים:

הזיכרון שלי משיעורי היסטוריה הוא רע, לכן אני משתדלת להציג את הסיפורים הגנוזים של גדרה באופן חווייתי. כמוצג הבאתי את ה'טפטפטי' הראשונה. היא מציינת שלב בדרכם של החלוצים להיגבר על מכשול, ומאמץ שלהם לא לבזבז משאבים. יש בו דאגה לצמצם וליבול אך גם למים ולטבע.

שירה,

מוזאון אסירי

המחתרות י-ם:

לוחמת לח"י, יעל בן דב - מגיעה למוזאון פעמיים בשבוע. היא מוסרת עדות מתמשכת. היא מחוברת לקהל. העדות שלה לא נזקקת לאפקטים. לעתים אין היא מדייקת בעובדות ההיסטוריות אך ערכה כעדה מאפיל על חוסר הדיוק. היא נשמעת מאד אותנטית.

סוניה,

בית העצמאות:

כשאני מדריכה אני אומרת למבקרים שלסיפור שאספר להם כמה גרסאות, ומתוכן בחרתי לספר גרסה אחת.

בין נוסטלגיה לזיכרון

הבית לשימור תוכנן במקורו להיות בית מגורים שבו מתרחשים חיי היום-יום, פורצים חיים חדשים ולא מקום בו נאצרים זיכרונות, ומופיעים סיפורי אנשים המשקפים תקופה שחלפה. בבית המשומר מופיעים עניינים שלא מופיעים בספרי ההיסטוריה המסורתיים ומאירים את המצב האנושי. מופיע מטבח, מופיעים כלי כביסה, עריסות, צעצועים, פטיפון וכלי נגינה. דרך החפצים מופיעים הקשיים שנראים רחוקים לעיניים רוויות בטכנולוגיה של ימינו. דרכם ניתן לנחש את המאמץ והקושי, את הכאב וחוסר האונים. דרכם ניתן לספר בו סיפור.

האתר המשומר יספר סיפור שונה מסביבתו המתפתחת אך הוא יעניק לה ממד עומק. מכאן התחיל הסיפור ומכאן הוא מתגלגל לטוב ולרע. הוא משדר שאין פיתוח ללא שמירה על קנה מידה של זמן שעצר מלכת ולו גם באופן מלאכותי. הוא מבקש לשמור על ערכים של טבע ועבודה, הוא מגלם תרבות במובן הרחב של המילה. תרבות המגששת דרכה אל העתיד הלא ידוע, מחפשת עוגנים בעברה המשתנה.

כשקמה העיר כרמיאל בשנות הששים היא החליטה להיות עיר נטולת טראומות. כל רחובותיה נקראו בשמות של צמחים: רותם, הדס, כלנית. בכיכר הראשית הקימו פסלי עיזים ארץ ישראליות עיזים שרק אוכלות ולא זוכרות מאומה. לפתע פרצה מלחמת ששת הימים ולאחריה רצו לקרוא רחוב על שמה, נרצח רבין ורצו לקרוא רחוב לזכרו. על יד העיזים הוקמה לימים מצבה לשואה. משהגיעו העולים מרוסיה לכרמיאל הם שאלו אם רק שואה היתה במלחמת העולם השנייה? הם שאלו מה עם הוריהם שלחמו בצבא האדום? בכיכר בכרמיאל של היום אפשר לראות שעל יד הדשא עם העיזים, צמחו מצבות היסטוריות רבות.

גם אם נסגור את הדלת בפני ההיסטוריה היא תפרוץ אלינו דרך החלון.

ספר תנ"ך של משפחת פיינברג.
צילום מאוספי מוזאון "החאן" חדרה ע"ר.

מוזאונים היסטוריים

מוזאונים היסטוריים רבים פזורים בעולם. בתים שעברו שימור, ארמונות, תחנות רכבת, כנסיות ובתי כנסת, בניינים שנבנו במיוחד ליעודם המוזיאלי וכאלה שתמורות היסטוריות פתחו בשבילם הזדמנות להפוך למוזאונים. המוזאונים מוקדשים לנושא, לאירוע או לחברה, למקום או למפעל. יש מוזאון למשאיות ומוזאון לבהלת הזהב, מוזאון של משפחות מלוכה ומוזאון לקהילות שנכחדו או לקהילות המבקשות להעביר מסורת. מוזאון לטנקים או לקרב אבוד, לספנות ולתולדות המדע. יש מוזאונים המכילים ממצאים היסטוריים וכאלו המכילים שיחזור אמנותי. הם משתמשים בחפצים שונים, בצילומים ובתכניות אורקוליות. חלקם מדגישים את האותנטיות וחלקם את הפעילות החינוכית הרלבנטית לדור החדש.

מגוון המוזאונים גדול והשקפות העולם של מייסדיהם שונות. אך בין אם הם מוזאון לאנשי צבא או לחקלאות, מוזאון לבנקאות ולבילויים, כולם תובעים לעצמם את הקשב של ההיסטוריה. סדר יומם נראה בעיני המקימים אותם כאבסולוטי. כל הנכנס אליהם יודע כי מצפים ממנו להזדהות שלמה - אך מוגבלת בזמן. כמו בהצגה או בסרט, מניחים כי אחרי צאתו מן האתר יתנהל דיאלוג בין מה שחוהו לבין מערכת חייו היומיומית - המשפחה, החברים, האתגר המקצועי, תכנית החיים והזיכרונות.

האם ישתתף המוזאון, באמצעות ממצאיו והחפצים האותנטיים שבו, בעיצוב מפת חייו של המבקר? אולי. הפגישה בין המבקר והאתר היא כמו כל פגישה עם מערכת חינוכית הומאנית בה התרבות מעניקה ירושה אך אינה מעניקה צווים. היא מניחה תמיד כי היא עומדת בפני אדם המגבש את בחירתו.

יש מוזאונים בעולם המוסרים מסר אנטי מוסרי כמו המוזאון ההיסטורי של היטלר בברלין שמפורסם על ידי תחנת אלג'זירה ברשת האינטרנט. המוזאון טוען כי הוא מסתפק בהעברת עובדות המגובות על ידי מסמכים. 'לא מתעלם מהמיליונים שנהרגו במלחמה' אך 'אוסר על תפישה מושפעת מתפישות פוליטיות ומגישה רגשית'. בפרסומים שלו הוא מודיע על כך שמיינ קאמפ היה הספר הנפוץ ביותר אחרי התנ"ך, מפרסם את כל ציורי היטלר ואף לא מחנה ריכוז אחד.

מה יכול המבקר למצוא במוזאונים ואתרי מורשת כהשראה מוסרית? יש לקוות שהמבקר יפנה מדי פעם אל ידידותו של הגיבור ההיסטורי שפגש באתר, שישתמש בזיכרון המצב ההיסטורי להאיר טוב יותר ובפחות פניות את התמונה בה הוא חי היום. שידע לכבד את מאמצי העבר אשר ביקש לבנות דברים טובים לעתיד, לדור שיקום.

אביטל,

מוזאון העלייה

הראשונה:

אצלנו במוזאון העלייה הראשונה מת' עוררת תמיד השאלה כיצד להתייחס לפקיד הברון רוטשילד. האם הפקידים היו בסדר? אין לנו גרסה רשמית. הגישה שלי היא לתת למדריכים חומר. אין לי בעיה שכל אחד יביא בפני המבקרים את מסקנותיו. לא הייתי מנסה לנסח גרסה מחייבת אחידה. לדעתי, אין בהיסטוריה קו אחד נכון. אני מבקשת מה' מדריכים לקרוא הרבה ולשנות בהתאם לכך את גרסאותיהם.

קרי,

אתר הפרדסנות:

כשמדריך מציג כמה גרסאות או מציג שתי גרסאות עם דילמה הוא מגוון את ההדרכה.

אילה,

מקווה ישראל:

בסיפור החלוציות במקווה ישראל יש אפשרות לספר את הסיפור כעלילה המאירה תקופה, הוויה מסוימת ויש אפשרות לספר את הסיפור כרעיון שנוגד ויצר תשתית לדרך, כאידיאל המייצר מצב, המדריך חוויה. בסיפור של מקווה ישראל אני רואה רעיון מדריך. אני חושבת שכשמסתפקים רק בהעלאת נתונים פרקטיים של התקופה מפספסים את מהותו של הסיפור.

המקום, הזמן, האירוע, חיי היומיום, הסיפור

מוזאונים היסטוריים מחזקים תחושת מרחק הנולדת מפגישה עם מכשירים שנעלמו משימוש. הכלי האוטנטי מימים עברו מחריף את תחושת המרחק אך גם את תחושת הקשר. למרות שהטכנולוגיה השתנתה, צרכים כמו אכילת לחם והצורך להשיגו באמצעות עבודה נשארו. המפגש עם מכשיר והזדהות עם הפעלתו, הופכת את הפעילות במוזאון ההיסטורי לגופנית וקונקרטי. המבקר זוכה לא רק להפעלת הדמיון אלא כל אישיותו מעורבת בהרפתקה האינטלקטואלית.

מפגש רכזי ההדרכה במוזאון לראשית ההתיישבות בעמק בקיבוץ יפעת הוא מפגש עם כלי עבודה ועם פריטי הווי של הכפר העברי משנות העלייה השלישית (1923-1918). המוזאון הוקם על ידי עודד ארצי חבר קיבוץ יפעת. הקמתו מצביעה על רגע מאד מיוחד בקורות הזיכרון. בחצרות של איכרים ומשקים רבים עמדו מכשירי עבודה ישנים שהיו לגרוטאות והושלכו במשך השנים. לעודד היתה תחושה עמוקה כי הוא עד לסיומו המתקרב של סיפור שחייב להישמר בזיכרון. הוא חשב שניתן יהיה לשכנע רבים למסור את הכלים הנראים להם היום נטולי ערך ולכנס פריטים רבים למקום אחד. משום אמונתו כי יש לעשות למען הזיכרון הוא התגייס וגייס רבים למבצע חינוכי גדול. מאז הקמת המוזאון, שנעשתה בעבודה מאומצת של צוותים נלהבים, עלה ערכם של חפצים אלו והם הפכו לשכיות חמדה, לעתים אפילו לסמלי יוקרה ועושר. אולם כאן במוזאונים אחרים הם הפכו למוקד של עשייה חינוכית. הם היו למוצגים המעידים על עידנים היסטוריים שחלפו.

התרבות החומרית המוצגת בבתים ומוזאונים לתולדות ההתיישבות מעלה לעתים קרובות שאלה גדולה: כיצד תוצג תרבות חומרית בבתים המוקדשים לחברות שלא האמינו בקדושתו של הקניין, חברות שהסתפקו במועט? האם יש דרך להציג תרבות חומרית כהישג כאשר השותפים לה לא האמינו כי העושר הוא ערך? כיצד יכולים המוצגים להדגיש את משאת הנפש של אנשים אשר ביקשו לחיות חיים של ערך ולא האמינו בערכם של סמלים חומריים?

שיחזור תהליך העבודה

פרט חשוב בקורות ארץ ישראל הוא אמונת חלוציה בערכה של העבודה. אחד הדברים שניתן לקיים באתרי שימור הוא פעילות משחזרת עבודה. לא להסתפק בצילום או בסרט של פועלים אלא לעבוד. לא להצביע על המוזרות של פועלת שוברת אבנים לחצץ המשמש לסלילת כביש, אלא להתנסות בעבודתה באמצעים שהיו. לקצור שדה, לרקוד את הריקוד של החג, לתקן גרב ולגהץ בפחמים. פעילויות מהסוג הזה יוצרות הזדהות ראשונית לא רק עם מי שהיו, אלא עם רבים שעד היום פועלים באותם האמצעים הנושנים ברחבי העולם. הילד המתנסה בעבודת כפיים יוכל לחוש את הקושי, ולהעריך את האנשים שעבדו כך. הוא לא יוכל להתנשא על אלו שקדמו לו בזמן כיוון שהתנסה ולו במקצת בחוויותיהם. אולי הוא יוכל להזדהות טוב יותר עם עולמם, לא כדי לחיות אותו לאורך זמן, אלא כדי להעריך דווקא את חיי היום יום ולא רק את ההרפתקאות הדרמטיות שעברו. חיי יום יום אלו לא ימצאו את מקומם בגלריה המכובדת של גנרלים או בלשים רודפי פשע, עליהם הוא קורא ברוב מתח. רק תוך עשייתו יוכל המבקר להבין את פשר החג החקלאי המפקיע את אורח חייו של עובד האדמה מן השגרה ומארגן את חיי הקהילה במעשה של פולחן וטקס.

אתרים של בני העליות הציוניות השונות

בקורות ההתיישבות בארץ כל עלייה חשה את גבולות הישגיה של העלייה שבאה לפניה, חשה את עייפותה של קודמתה, את הסתגלותה, את כיבוי חלום נעוריה. אחת המסקנות של העלייה החדשה היתה להחליף את צורת החיים. אם בעלייה הראשונה הקימו מושבות, הרי בשנייה הקימו קבוצות נודדות ואחר כך מושבי פועלים וקבוצות. בשלישית המשיכו את התהליך והקימו את הקיבוץ והמושב. אחרי קום המדינה הוקמו עיירות הפיתוח והיישובים הקהילתיים. כל עלייה חשה עצמה נבגדת על ידי העלייה שבאה אחריה הן בגלל מתיחת הביקורת עליה והן בגלל שזו לא המשיכה את מפעלה אלא נתנה לה לשקוע. כל עלייה ביקשה לעצור את השכחה המכוונת או את האלם ההיסטורי שליווה אותה.

האתרים לשימור הפרושים על פני כל הארץ מבטאים לא מעט מחילוקי הדעות הללו. לא אחת הם הוקמו על ידי יזמים אשר חששו מקיפוח מקומם בהיסטוריה. הללו ביקשו לשמור על קולות שלדעתם לא נשמעו מספיק, או הושתקו בידי קולות חזקים מהם. בתהליך שימור האתרים בארץ חבויים קונפליקטים רבים בין אגדות שלא מצליחות להגיע להתאמה ביניהן. הן מופצות על ידי משפחות שונות ולעתים בתוך אותן משפחות עצמן. הביקור באתר רק מבליט את הוויכוח. פעמים האתר מרכז אליו גרסאות שונות ומנוגדות ועל כך הוא קם ופעמים, קונפליקטים בין סיפורים מונעים או דוחים את הקמתו. ביקור בשני אתרים מעורר וויכוחים אידיאולוגיים ועובדתיים עד שלעתים נראה הדבר מוזר ומיושן. מי יוכל לשקול מה בדיוק היתה תרומה של איש זה או אחר, של מקום זה או אחר, של דרך מדינית זו או אחרת. ולמה זה חשוב? הרי הנסיבות השתנו, הסביבה השתנתה, השפה השתנתה.

בפרספקטיבה של הזמן שעבר נראה כי חילוקי הדעות היו פעוטים והרעש סביבם כל כך גדול, עד שעולה החשד כי הכול היה תירוצים ל'בעיות כרבולת', כלומר, לתחרות בין אישית. המציאות הישראלית העכשווית, אשר הותר בה רסן התחרות על הכוח, מלאה בחללים ריקים רחנית הפתוחים למילוי באמביציות ריקות. דווקא ריקנות זו מדגישה את הגישה הרואה בוויכוח בין הסיפורים מעשה של קטנוניות. איך אפשר היום לראות אחרת את הוויכוח הלוהט בין מי שהאמין בגידול תבואות לבין מי שהאמין במרעה או במטעים? מי יכול לקרוא היום על הקונפליקט בין המשפחות המייסדות את פתח תקוה או, להבין את הפילוג בין עין חרוד ואחוד ומאחוד? מי יוכל להכריע בשאלה מי הגיע ראשון ומי התיישב ראשון, מי היה עני ממי ומי סבל יותר מקדחת?

מאחורי הקונפליקטים המוזרים הללו עומד הגיון חשוב: הטענה שיש טעם להיות ראשון ולסבול סבל של ראשונים, שסיפור הארץ והחברה אינו אחיד, שהוא מתגלגל כתוצאה מכוחות שונים ומרובים, שהוא מכיל רצונות מגוונים. אנשים שונים הכריעו גורלות ולמרות כל חילוקי הדעות הם לא יכלו לפרוש משותפות גורל וממעשים מצטרפים. דווקא חילוקי הדעות האלו יכולים להצביע על השורשים העמוקים של הדמוקרטיה ולחזק את התפישה כי יש מקום לוויכוח על החברה ועל ערכיה, שיש מקום לסיפור המתקשר לסיפורים אחרים. יש מקום להדגיש כי הקמת חברה נעשית על ידי פעילויות שונות במגוון של דגשים. יש מי שמדגיש גדוד צבא ויש המדגיש את העבודה בשדה, יש מי שמדגיש את האירוע הפוליטי ויש מי שמביא עמו ממולדתו פצע או חלום. הפסיפס והעימותים על ההערכה של מפעל ודרך צריכים לחזק את תפישת הריבוי שבציבור ואת חובת ההאזנה והכבוד ההדדיים.

החברה הישראלית ומדינת ישראל קמו בתהליך שנוי במחלוקת. סיעות רעיוניות, סיפורי מקום שונים, קהילות מוצא שעברו טלטלות וסיכונים, מבחנים בהם עמדו הרבים תובעים לעצמם מקום בסיפור הכללי. יש הטוענים כי קופחו בסיפור ההגמוני של הקמת המדינה, או שפרטים החשובים להם נשכחו בדרך. לעתים מבקשים הם להכיל עצמם בתמונה, ולעתים הם כופרים בסיפור הכללי כולו. יש המנסים לראות את שקדם להם כשרטוט ראשוני נטול חשיבות או אפילו כתאונה כואבת. לעתים הם מטיחים את האשמה כי קיפוחם בתמונה הוא פרי צנזורה החוששת כי הסיפור הצדדי יקעקע את הסיפור הכללי ואת סמכותו.

המיתוס והאתוס

שימור בתים, שיבה אל אנשים, אל עלילות גבורה וסבל שליוו את סיפורה של ארץ ישראל, העלו את השאלה העמוקה בדבר מקומם של המיתוסים בחינוך.

אין הגדרה אחת למיתוס, אבל אם לברור מבין ההגדרות הקיימות, אפשר לומר כי זהו סיפור גיבורים קדמוני המהווה מפתח לחרדות ולתקוות של בני הזמן. בין חוקרי היהדות קיים ויכוח גדול האם היא ביקשה להיטהר מעולו של המיתוס ולקבל על עצמה את עול המוסר והתבונה, לחלץ את האדם השקוע בפולחני מוות מן הערפל המציף ברגשות ומשחרר מאחריות. בגישה זו נתפש המיתוס כסכנה המאיימת על טוהר המחשבה ועל קיום של צווי מוסר מתוך בחירה. התומכים בה רואים במיתוס חלק מעבודה זרה המסכנת את האדם ואת החברה. מיתוסים, לפי גישה זו, נתפשים כסיפורי כזב הבאים לעזור לשלטונות לארגן סביבם המון, שאינו מסוגל לקבל את צווי התבונה וסודותיה וזקוק למיתוסים כדי לקבל על עצמו סמכות, מבלי להבינה ולבקרה.

היאחזות ההמון במיתוסים יכולה לשקף געגוע של משועממים המבקשים להיות מרותקים, לשקף עייפות ממחקר קפדני ומייגע. היאחזות זו יש בה רצון לבטא לא רק חרדות שלא נפתרו, אלא גם לנסח תמיהות ותקוות בדרך עלילתית. הניסיון לבנות עלילה מפרטים היסטוריים אמיתיים או מפוברקים נשען על תפישה מיתית של ההיסטוריה כשופטת, וכמוליכה את האנושות בדרך חתחתים מסתורית אל האוטופיה הגואלת.

לעומת גרסאות ביקורתיות אלה יש הרואים במיתוס עניין חיובי. הוא גואל את האדם מעולה של בדידות, מגיע אל מעמקי נפשו ומטפל בבעיותיו הקיומיות. הוא לוחם בכיבו הידמיון ויש בו יכולת לעורר פעולה המורדת במה ששליטים מנסים לשכנע כי אין לשנותו. המיתוס נראה, בעיני המחייבים אותו, גם ככלי להבנה עמוקה יותר של שלל התופעות החברתיות וגם כאפשרות לפרוק ולתת ביטוי ליסודות לא רציונליים כדי להיות מסוגלים להתמודד מוסרית עם המציאות.

הניסיון לספר את הסיפור החלוצי כמיתוס מעורר ויכוח. האם זהו תפוח מורעל המרדים את הנסיכה או נשיקת הנסיך המעיר אותה לפעולה? האם אותו סיפור יכול להיות גם זה וגם זה? האם קבלת חשיבותו של המיתוס גורמת לנו להשתחרר מן המאמץ לברר את העובדות ההיסטוריות? מיתוסים על ראשית, על גבורה קדמונית מתווכחים לא פעם עם זיכרון מפרק, מגמד, חושף. זיכרון כזה לא משלים עם הנוחות הבלתי נסבלת של השקר והקיבעון ההופכים למכשירי שלטון.

בסיפורים המתגלגלים מדור אל דור ניתן לראות כיצד מציאות של דור אחד הופכת להיות פנטזיה של דור אחר. כיצד חלום של דור אחד הופך להיות סיוטו של השני. על ההיסטוריון לצוד את המיתוסים הללו בלי רחמים, כרופא המבקש למנוע את השימוש הממכר ברעלים. עליו לקחת בחשבון את קיסמם ואת היכולת שלהם להאיר תופעות רבות בחיי אנשים, חבורות, אומות ומעמדות כלכליים, ולעורר מהפנטזיות המהפנטות אל הפרוזה של האחריות המוסרית. אולם עליו להיות מודע לכך כי רצח הפרות הקדושות גם הוא מיתוס המעורר פולחן וסמכות שווא. הצנזורה על מעשי גבורה אינה היסטוריה גם אם לפעמים היא מגלה תופעות ותהליכים סמויים מן העין.

מיתוסים וגלגולם

לעתים, הסיפור ההיסטורי המלווה מיתוסים מעניין לא פחות מהמיתוס עצמו. התפתחות הנוסח של הסיפור ועימותו עם המציאות של הדורות המספרים אותו הוא פרק מעניין בזיכרון העממי ובמחקר ההיסטורי המדוקדק. יש חשיבות לשאלה מתי נזכרים בסיפור ומתי הוא נעלם מהאופק של הזמן ונארז אי שם בארכיונים. חשוב לחקור מתי הוא נשלף שוב. על איזה עצבים בהווה הוא משפיע. אבחנות כאלה אינן מיתולוגיה אלא פרק בהיסטוריה. לא תמיד ניתן הדבר לחשיפה ולא כל ההשערות לסיבת תהליכים כאלה יכולות להוכיח את עצמן. על ההיסטוריה לעקוב אחרי הופעתו, היעלמותו והשכחתו של הסיפור ההיסטורי.

ספרי הזיכרונות מלאים סיפורים. העימות בין הסיפורים לבין המסמך ההיסטורי הוא חיוני. העימות בין הסיפורים, בין המוצגים החיים לבין סיפורים שהועם זוהרם חשוב. סיפורי העיוותים בזיכרון מלמדים גם הם על מה שהיה.

לצורך הקמת בית כנסת באחת המושבות חיפשו מניין אנשים שיבואו להתפלל בו באופן קבוע, ולא מצאו. הגיעו רק לתשעה ובית הכנסת לא קם. לימים התחלפו הזרמים ובית הכנסת הוקם. ביקשו בעלי הזיכרון לכנס את תשעת הראשונים שהתנדבו להיות חלק מהמניין שלא היה אך סימן את הדרך. ביקשו להלל את התייצבותם המוקדמת. עשרים וחמישה עדים התייצבו והעידו על כך שהם היו התשעה...

ההיסטוריון מארק בלוק טען כי יבוא יום וידעו כי ההיסטוריה יכולה להיות מעניינת לא פחות מן הרומנים ההיסטוריים מבית מדרשו של אלכסנדר דיומא. הוא ביקש לציין כי הסיפור האנושי המורכב ולעתים נעדר העלילה או האגדה, הכולל סטטיסטיקה על מצב האדמות ומצב המחרשות, יכול להיות מעניין לא פחות מאשר סיפור קרבות וגיבורים (בלוק, מארק, 2009).

מארק בלוק, שהיה אחד מגדולי ההיסטוריונים במאה העשרים, הוכיח בחייו את יכולתו של הלימוד ההיסטורי להיות גורם מוסרי. הוא היה יהודי ופטריוט של המהפכה הצרפתית כמהפכה הומניסטית. ממחקריו ההיסטוריים המעמיקים הוא הסיק כי אין להשלים עם הכיבוש הנאצי של צרפת. הוא השתתף בתנועת ההתנגדות נגד הכיבוש הנאצי, יצא למערכה, נתפש והוצא להורג.

סיגל,

חווית נהיים

בגשר הישנה:

הדרכת קבוצה מבית שאן, שכנים שלנו אשר לא תמיד מבקרים אצלנו. זו הייתה קבוצה מקסימה של ילדים קטנים וסיפרתי להם סיפור. ילדה שישבה קרוב אלי אמרה לי בתום המפגש: 'איזה כיף לך שיש לך את כל הסיפורים האלה'.

אילה,

מקווה ישראל:

מוזאון אסירי המחתרות שוכן בבית האסורים מקום שבו נכלאו לא רק אסירים יהודים חברי המחתרות, אלא גם ערבים היו כלאים בו. אני חשה כי יש סיפורים שעלינו לשמור במגירה כי עדיין אין בשלות להתמודד אתם.

רוני,

המועצה לשימור

אתרי מורשת:

אני חושבת שמאד חשוב לשמור בהדרכה על קו מרכזי, שהמדריך ידע תמיד מה הוא רוצה להגיד. לא לפורר את הסיפור על ידי שקיעה בריבוי פרטים ועלילות.

דודיק,

המועצה לשימור

אתרי מורשת:

האם זה קורה במבחן התוצאה? צריך להוסיף התייחסות כדי להאיר את ההערה הזו.

טוב למות בעד ארצנו

דוגמא בולטת לגלגולי הזיכרון והמיתוס נמצא בגלגולי סיפור הסיסמא "טוב למות בעד ארצנו" של יוסף טרומפלדור. באמצע שנות הששים שידר ברדיו העיתונאי הוותיק, נקדימון רוגל, תוכנית על יוסף לישנסקי. לישנסקי, כידוע, נתלה בדמשק בסוף מלחמת העולם הראשונה כחבר ניל"י לאחר שחזר ארצה ממצרים בימים הנוראים של חשיפת המחותרת. כל היישוב היהודי בארץ הועמד אז תחת איום השלטונות העות'מאנים כי יפעלו נגדו כפי שפעלו נגד הארמנים אם לא יוסגרו אנשי ניל"י לידיהם. בבריחתו, מפני הטורקים ומפני הסגרתו על ידי מכריו, עבר לישנסקי בין ישובי הארץ כשהוא מחפש מחסה. כך הגיע למעון השומרים בכפר בר גיורא שהיה לימים לכפר גלעדי. אנשי השומר, שהחליטו להוציאו להורג ולמנוע בזאת את פגיעת הטורקים ביישובי הארץ, רק פצעו אותו והוא נמלט. בסופו של דבר, לישנסקי אמנם לא נמסר לטורקים אך הם תפשו אותו בעצמם, והוא נתלה כאמור בדמשק יחד עם איש ניל"י נוסף - נעמן בלקינד (יחד עמם נתלו ערבים רבים על שמרדו נגד האימפריה העות'מאנית).

לאורך השנים היתה אישיותו של לישנסקי נתונה בוויכוח היסטורי גדול בין אלו שטענו כי סיפורו הוכיח עד כמה הישוב היהודי בארץ היה מוכן למסור מאנשיו לאויב מפחד התנכלות לו, לבין אלו שטענו כי העובדה שלישנסקי לא התמסר לרשויות כדי להציל את הישוב מרדיפות מוכיחה כי אי אפשר היה לסמוך עליו ועל כך היה צריך למסור אותו לטורקים.

במהלך המחקר לקראת תכנית רדיו זו מצא נקדימון רוגל עדות שלא היתה שייכת לסיפורו של לישנסקי ובכל זאת הוא הכלילה בתוכנית. עדות זו סיפרה כי טרומפלדור לא אמר לפני מותו "טוב למות בעד ארצנו", אלא קילל ברוסית. קטע זה מתכנית הרדיו עורר סנסציה בארץ. הכול דיברו על כך. היו שכעסו על הפרסום, והיו ששמחו לאיד על נפילת האגדה. היו שהדגישו כי הזמת האגדה מוכיחה כי שנים סובבו את העם בכחש ועינו אותו במיתוס מטריד זה ולא רק בו.

מחקרים היסטוריים נוספים שנערכו הוכיחו כי טרומפלדור אמר לד"ר גרי, הרופא שטיפל בו, משהו הדומה למשפט המסוגן שצוטט בשמו. הוא, כנראה, אמר ברוסית פחות או יותר 'שאם כבר למות אז טוב למות בעד הארץ'. מחקר שערך מולי דור ועד כמה שידוע לי טרם פורסם הוכיח כי הסיסמא המוכרת 'טוב למות בעד ארצנו' נוסחה, כמעט בעת ובעונה אחת, הן על ידי ז'בוטינסקי והן על ידי יוסף חיים ברנר ימים ספורים לאחר האירוע.

הגרסה, לפיה טרומפלדור קילל ברוסית, נאמרה על ידי פנחס שניאורסון שהחליף את טרומפלדור בפיקוד על אנשי תל-חי לאחר שנפצע בקרב. הוא סיפר זאת לראשונה בשנות השלושים שעה שהתפלג מכפר גלעדי כחבר מפלגת פועלי ציון שמאל. עדות מאוחרת זו שיקפה את מצב רוחו של שניאורסון המתפלג וכועס על החבורה עמה חי שנים מרובות.

שניאורסון אמר את גרסתו הכופרת בעת שהקימו את מצבת הזיכרון לחללי תל-חי הידועה כאריה של תל-חי. המצבה קמה בשעה ראויה. בדיוק אז עלו הנאצים לשלטון בגרמניה והיה צורך להציב מולם סמל עמיד. זו לא היתה שעה שאפשר היה לקלוט בה אמירות מהנוסח שאמר שניאורסון. האמירה לא עוררה בשעתה הדים ונשכחה. בראשית שנות הששים, בהן בצל פרשת לבון החל כבר ויכוח המערער על הממסד הישראלי ועל סמכותה של תנועת הפועלים, הידיעה ששידר נקדימון רוגל פשטה כאש בשדות קוצים ולא נעקרה מאז. נקדימון רוגל עצמו לא עמד מאחורי גרסתו של שניאורסון ולמרות זאת היא לא נשתכחה. היא נשענה על החשד המתמשך בכל סיפור המארגן את הגיבורים סביב לסיסמאות קולקטיביות. הכפירה ב"טוב למות בעד ארצנו" היתה לאגדה עממית המבטאת את הרצון להשתחרר מאמונות סמכותיות.

הסיפור השקרי על קללותיו של טרומפלדור הוא סיפור היסטורי הראוי למחקר. מארק בלוך חקר את ההיסטוריה של אמונה שנפוצה מאות בשנים כי יש מחלה שהתרופה היחידה לה היא נגיעתם של מלכי צרפת ואנגליה בחולה.

רינת,

בית קריניצי:

נתקלתי במדריכה שהביעה את דעתה הפוליטית בשעת הדרכה של ילדים קטנים. לדעתי זה לא היה במקום. צריך שיהיה קו מנחה ברור, שיבינו מהו המסר של האתר.

מרים,

המוזאון לתולדות

גדה והביל"ויים:

גם לדעתי קו מנחה הינו חיוני. בנוגע לגיוון לא צריך לדאוג, מי שמגוון הוא הקהל המציג את השאי לות ומתערב בדיון. כשמתכוונים לטשטש את הקו המנחה יכולים להגיע למחוזות רחוקים. מה שמנחה אותי הם הסיפורים.

סוניה,

בית העצמאות:

הקו המנחה אותנו בבית העצמאות הוא שהבית הוא ביתה של החברה הישראלית, על כן צריך לשמור שלא לפגוע ברגשות של אלה או אחרים. אם המדריכים שומרים על הקו הזה לא אתערב במה שהם יביאו בפני המבקרים.

דודיק,

המועצה לשימור

אתרי מורשת:

המדריך צריך לגעת בסיפורים רבים ולהתחדש כל הזמן

הרפואה לא תוכל לגלות את קיומה הביולוגי של המחלה, את האמת שבמיתוס, אך ההיסטוריה תוכל ללמוד מגלגול האמונה במחלה ובתרופה לא מעט על התנהגותם של בני האדם במאות שהאמינו בה. היא תוכל אולי לגלות על איזה צורך ענתה האמונה והיא תוכל אולי לגלות את הקשר בין הפוליטיקה לבין ההחלמה מן המיתוס. באותה רוח יש לנתח את קורות האמונה והכפירה ב"טוב למות בעד ארצנו".

לעניות דעתי ההזדקקות לסיפורו הסיסמתי של טרומפלדור בתל-חי והפצתו נענה לצורך שלא להיות משותקים על ידי האירועים הנוראים שקרו לעם היהודי בסוף מלחמת העולם הראשונה. גלי פוגרומים (שכוננו פרעות פטליוורה) שטפו אז את גליציה ואוקראינה והשמידו אלפים רבים של יהודים. ביותר משלושת אלפים פוגרומים נהרגו לפי הערכות שונות בין 120.000 ל- 170.000 איש. הנרצחים היו בני דורם של עולי העלייה השלישית. חלוציה הצעירים קיבלו עליהם את הנהגתו של יוסף טרומפלדור בזכות היותו איש מופת בעיניהם, ראש ארגון החיילים היהודיים בצבא הרוסי (ארגון שמנה כ- 430.000 איש) ומארגן תנועת "החלוץ" ברוסיה. הזיכרון של קרב תל-חי בו חלוצים לא נשאר חסרי אונים, אלא לחמו על חייהם, חיפה באופן סמלי על הטרואמה הגדולה שעברה על העם היהודי בעקבות הרצח ההמוני.

הסיפור של טרומפלדור אורגן כסיפור של הגנה ונשען על מסורת ההגנה העצמית היהודית בקהילות שבימים ההם לא הצליחה למנוע את הרצח הגדול. באותה עת הועלתה לראשונה השאלה שהתגלגלה מאוחר יותר לימי מלחמת העולם השנייה 'האם נלך כצאן לטבח?' מעניינת ביותר השתיקה הקיימת בארץ לגבי האירועים הללו. למרות שבספרות העברית נכתב לא מעט על הימים הנוראים ההם בפולין ובאוקראינה, רק קיבוץ גבת, שנקרא על שם קדושי פינסק שנרצחו באותם ימים קשים, הקים יד לאסון. זיכרון מאורעות תל-חי התמודד עם הטרואמה, כיסה עליה והשכיחה. טרומפלדור עצמו לא ניצח בקרבות בהם השתתף לא במלחמת רוסיה-יפן, לא בקרב גאליפולי ולא בתל-חי. אי אפשר היה להקים לכבודו שער ניצחון. דווקא משום כך הוא התאים להיות גיבור: איש הנאבק על דרכו וסולל דרך חברתית, איש המוכן להגן על יצירתו ועל אנשיו בכוח אך גם איש שאינו מאמין באתוס של כוח ובפולחן של מוות וקרבת. סיפורו נוצק כ'אגדה' על אדם המייצג אפשרות היסטורית חדשה.

יוסף טרומפלדור.
צילום באדיבות ארכיון חצר תל-חי.

תחיית השפה העברית, המיתוס והמציאות

בניתוח לאחור נראה כי הוצאת השפה העברית מבית כלאה המקודש והפיכתה לשפה של דיבור, עבודה, מדע ואמנות לא היתה רק הגשמה של אוטופיה רעיונית, אלא שרתה גם צרכים סוציולוגיים: לארץ הגיעו אנשים שדיברו שפות שונות, וצריך היה להתגבר על מצב שבו דיברו בגן ילדים אחד כמה וכמה שפות. היתה נחוצה שפת תקשורת משותפת לקיבוץ הגלויות בארץ. צורך זה התגלה לאט לאט שהרי גם המציאות של קיבוץ הגלויות לא התרחשה בבת אחת. לצורך הסוציולוגי הצטרפו שני סיפורים מיתיים: סיפור הגבורה של אליעזר בן-יהודה המדבר עברית עם משפחתו וכופה עליה את השפה החדשה, בצד האפופיאה של אנשי העלייה השנייה שהתנזרו כחבורה מדיבור בשפתם הישנה. הביטוי המיתי אותו קיבלה השיבה לעברית שרת מטרה של בניו חברתי והעניק לצרכים של הרגע משמעות נעלה מעל ומעבר לסיפוק של צרכים חברתיים. כך בן-יהודה כיחיד, המורים במושב ונשי העלייה השנייה שחוללו את מהפכת העברית אינם רק קוריוז היסטורי או סיפור הרפתקאות, אלא נעשו עוגן קיומי לחותרים לפרוץ את נסיבות חייהם והעניקו לחברה מטרת ערכיות החורגות מהצרכים הסוציולוגיים הגלויים שלה.

לא בכל דור יכולה להתרחש מהפכה לשונית וגם אותו סיפור אינו יכול לחזור על עצמו, אך כשהוא מסופר כעבור שנים רבות, הוא הופך את הקשר בין צרכים חברתיים לבין הכרעות של יחידים וקבוצות - למשל. הוא הופך לסמל ליכולת לפרוץ את מה שנתפש כמעגל ללא מוצא.

ביוגרפיות הופכות, בעיני החיים לאורן, לגשר אל עתיד כאשר הן מושכות דור אחר דור שלא ברצף ישיר. לעתים הקרבה בין הדורות מהווה מכשול בתהליך ההאדרה המיתי, משום שהחיים של גיבורים יחד עם בני דורם חושפת אותם לא רק בימי החן וההתגלות. השגרה והקטנוניות מגמדת לא פעם את דמותם של הגיבורים. דווקא הריחוק ההיסטורי מחזק את הילתם המיתית מצד אחד ומצד שני מאפשר לגלות את חולשותיהם האנושיות.

ביעור מיתוסים מיתולוגי

היסטוריונים, בניסיונם להשיב את קוראי מחקריהם אל התבונה והרציונליזם הצרופ, מבקשים לעשות מעשה ולהתיר את הסבך המיתולוגי על כל משמעויותיו. אצל חלק מהם זהו מסע צלב אמתי המעניק להם סיפוק עצום... את הזדהותם עם אבירי המאבק הזה לאורך הדורות אין הם מצליחים לבטל והם מבקשים להמשיך בתפקיד של מה שנראה בעיניהם כביעור עבודה זרה. נראה להם כי זהו חלק בלתי נפרד ממאבקם לשחרר את התרבות מעיוותים מוסריים ואמונות תפלות. אולם, מאבק זה מביא אותם, לא פעם, ליצירת מיתוס משלהם. לא תמיד הם מעיזים לחשוף את המניעים שלהם לחיות את המיתוס בו בחרו, את רצונם לשחק תפקיד במיתוס שהם עצמם בונים סביב עיסוקם... קשה להם לבקר את השמחה לאיד וההתנשאות האלילית של הביקורתיים כמו גם את אמונתם בקידמה אוטומטית או באפוקליפסה הכרחית.

אמנם בכל מיתוס יש סיפור אך סיפור אינו זהה עם מיתוס. לא תמיד הסיפורים הם סיפורי גבורה קדמוניים: לעתים הם דווקא קשובים לזמן ותנאיו, לעתים הם סיפורים המאירים את הקדמוניות באור פרוזאי נטול קסם, לעתים הם מזהירים מפני אגדות. אולם גם הסיפור הפשוט מעורר שאלות חינוכיות רבות.

הגרסאות והקו

שאלות של המדריכים:

שירה, מוזאון אסירי המחותרות ירושלים:

אני מבקשת לדעת למה עליי להיות נאמנה? האם לסיפור ההיסטורי או לפרטים ההופכים אותו לפיקנטי?

סוניה, בית העצמאות:

אני מנסה לברר עד כמה צריך להיות הסיפור נאמן לאמת? מהו מקומו של המדריך כמתווך בין הסיפור ההיסטורי לבין הקהל? האם הוא העומד במרכז?

חני, מוזאון פתח תקוה:

לי חשוב הגישור על פער הזמן בין הסיפור לבין הדור הצעיר ובמיוחד הילדים, זו בעיה בה אנו נתקלים כל הזמן.

ברקת, המוזאון הראשית ההתיישבות בעמק:

אותי מטרידה שאלת החווייה. כיצד להפוך סיפור לחווייה, שלא לדבר על תיאור תהליכים היסטוריים.

סוניה, בית העצמאות:

המבקרים במוזאון באים מעולמות רחניים שונים, הם מביאים עמם דעות ועמדות. מה צריך לעשות המדריך כדי לחצות את החלוקה המגזרית אותה מביאים אל המקום בו הוא עובד. האם יש סיפורים המסוגלים לחצות חלוקות מקובלות?

אלעד, המועצה לשימור אתרי מורשת:

אני מזהה שתי מגמות ב'אפשרויות הסיפור': יש בהדרכה ויכוח על תפקידם של הסיפורים הקטנים והמאוד אישיים שרוביים מעניק יד חופשית ובחירה למדריכים. בבחירתו, יכול המדריך להדגיש דווקא סיפורים שהוחבאו בארון ובכך להסתכן במציצנות ובהתעממות המסר. לדעתי יש לזכור כי מעבר לסיפורים הפרטיים יש זיכרון חברתי, ישנה תמונה רחבה. לפעמים מסתתר בארון שרץ והשאלה האם לחשוף אותו היא שאלה מהותית. לדוגמה: סיפור הפקידות של הברון. גם אם המסר שלי, המבקש להאדיר את מפעל הברון באופן כללי, אומר כי סיפור פקידיו הוא שולי, לא אסתיר אותו. במובן זה נראה לי כי בחשיבה החינוכית רכז ההדרכה לא יכול להתחמק מאחריות. עליו לחשוב על הנרטיב המסופר באתר.

הדרכון המזויף באמצעותו ברח יעקב מרידור מאריתריאה. צילום: יוסי אחימאיר. באדיבות מכון ז'בוטינסקי.

הסיפור וקהילת המאזינים - מתורתו של ואלטר בנימין

ואלטר בנימין טען שכדי לספר סיפור יש לנסוע למרחקים לראות נופים אנושיים רחוקים, אולם אין זה מספיק כדי לספר סיפור. מה שנדרש כדי להפוך את המסע לסיפור הוא קהילת מאזינים, מאזינים שהם גם קהילה, שהרי סיפור אינו כספר שאדם קורא בביתו לבד על מיטתו אלא לספר זהו מעשה ציבורי. קהל השומעים לא יכול להיות מאוחד רק על ידי פעולת ההאזנה אלא נחוצים לו גם קשרים עמוקים יותר של עבר משותף, חרדות ותקוות משותפות, שפה ואסוציאציות, ולעיתים גם אמונה מכוונת לעתיד.

ביקור במרחב ציבורי של מוזאון הוא כניסה לקהילה מדומיינת. גם אם אני מבקר במתחם לבדי ישנה מסביבי נוכחות. המוזאון של היום נמצא בחיפוש מתמיד אחר קהילתו. מי שנכנס למוזאון לאמנות אומר בכניסתו 'חשוב לי להיכנס למקום ואני מאמין שיקרה לי משהו' אסתפק בכך שאני מאמין כי אוכל לומר ש'הייתי במוזאון והמונה ליזה ראתה אותי'. גם במוזאון היסטורי אני, או, מי שמביא אותי אומר משהו בעצם הכניסה אליו. זהו ביטוי להערכה של אנשים שהיו לפניי. הניסיון להעניק חשיבות לאירוע, לאנשים, לכלים, הוא חלק מהתודעה ההיסטורית. לעתים התודעה כוזבת לעתים ביקורתית ולעתים מביעה המשכיות ונתק בעת ובעונה אחת.

המבקרים אותם פוגש המדריך מצפים שהסיפור יוכל להיות גורם כלשהו במאבק תרבותי נגד התפוררותן של קהילות. ההנחה החינוכית היא שסיפור המסופר בחלל מסוים, העד המעיד והמדריך המספר יכולים לחזק את היסוד הקהילתי של המבקרים על ידי הצבת דוגמה אנושית, ביקורת ערכית, על ידי חשיפת אירועים המגלים את כוחו של היחד והשמירה על חיי היחיד שבתוכו.

אבק, זיכרון ותהילה

במאמרו על הפאסאגים בפאריס סיפר ואלטר בנימין (1999) על האוסמן, ראש העיר השמרן של פאריס, אשר החליט לעשות בה מהפכה פוצעת ולפלח אותה בשדרות רחבות. על ידי מהפכת השדרות הוא ביקש למנוע מהפכה חברתית. הוא חשב ששדרות רחבות לא יאפשרו, כמו ברחובות הצרים, להטיל רהיטים שיהפכו לבריקאדות מהפכניות החוסמות דרך בפני צבא. השדרות הרחבות יאפשרו לצבא לעבור ולדכא כל התקוממות. לשם סלילת השדרות הרסו המוני בתים. כמות האבק שהצטברה ברחובות פאריס בזמן ההרס לא אפשרה לנשים להלך בשמלותיהן הארוכות המוחזקות בפסי מתכת כי השמלות היו למלכודת אבק. כך הביאו השינויים הדרמטיים בחוצות העיר ליצירת אופנת נשים עם שמלות מקוצרות.

השינויים הדרמטיים שחולל האוסמן בפאריס לא מנעו את ההתקוממות. למרות פתיחת השדרות פרצה מהפכה. פאריס אמנם היתה לעיר עתירת שדרות והיגיון אנטי מהפכני בתכנונה, אך המבנה הפיסי לא מנע את הבריקאדות ואת התבוסות של הדור הבא. המבנה החדש הצליח לקבור תחתיו הרבה זיכרונות, לקצר את השמלות של בנות הדור והוכיח כי גם שמרנים יודעים להרוס.

באיטליה, החליט מוסוליני לבנות לכבוד עצמו שדרות רחבות. הוא, שראה עצמו כמחיייה המסורת של האימפריה הרומית, כדי לסלול את השדרה הרחבה שלו, לא היסס לשבור ולנתץ בניינים רבים גם מהתקופה אותה רצה להחיות. במפעל כוחני זה נקברו בניינים מתקופות שונות כמו כנסיות, ארמונות ושכיות חמדה של עשירי רומא מהמאה השמונה עשרה והתשע עשרה. על חשבון כל אלה נסללה דרך רחבה לכבודו של הדיקטטור אשר ביקש לבנות זירה לתיאטרון של גבורה בו הוא יכב במלוא הדרו כממשיך מסורת האימפריה הגדולה.

סוניה,

בית העצמאות:

לנו אין כמעט מוצגים אוטנטיים. מגילת העצמאות המקורית נמצאת במקום אחר מטעמי שימור ובשנת 2009 נלקחו הכיסאות עליהם ישבו הנוכחים בטקס הכרזת המדינה. הבאתי לכם אחד מה כיסאות שכנראה היה במקום. לפני כמה זמן ביקרנו במוזאון ליהדות עדן וקיבלנו מהם כיסא שנקנה ממוזאון ארץ ישראל שכנראה הע' ביר אליו את הכיסאות מאצלנו. לי נראה קצת מוזר ולא כל כך משנה אם הכיסא הוא הכיסא המקורי אך המבקרים מבקשים לדעת האם הכיסאות הם הכיסאות 'ההם'. חשוב לי שיהיה אפשר לשחזר את החוויה אותה ממחיש האתר.

דודיק,

המועצה לשימור

אתרי מורשת:

מה יותר חזק הסיפור או הכיסא?

סוניה,

בית העצמאות:

בעיני הסיפור. מאחורי כל חפץ עומד אדם.

הידד,

מוזאון העיר חיפה:

הבאתי צילום של המוצג הפותח את התערוכה על חיפה. זהו מקרן קולנוע וותיק וכבד מאד. משקלו 300 קילוגרמים. מצאו אותו במחסן הרוס של בית קולנוע שונטש. מבוגרים וילדים מאד נמשכים אליו. הקסם שלו נובע כנראה מהמרחק בין הטכניקה של היום לטכניקה של אז. הכוונה שלנו היא להשמיש אותו.

ואמנם, פרויקטים של גדולה פאשיסטית פזורים בגרמניה, איטליה וספרד. הם מכוונים להנמכת ערכו של הקהל ולהפיכתו להמון ממושמע. האנדרטאות בפרויקטים אלו מבשרות גדולה לה העם צריך להתמכר ולמענה עליו למסור את נפשו.

קיומן המתמשך של אנדרטאות אלו מעורר שאלה גדולה: מה צריך להישמר ומה ליפול. האם פסלי רודנים הנופלים על ידי המוני מתקוממים ראויים להישמר? האם הם ראויים לשבירה ולניתוח או שיש לשמור עליהם כעדות תרבותית לתקופות אפלות של אלילות מסוכנת?

בארץ, בדרך כלל, שמרו אנדרטאות הזיכרון על טון עניו, צנוע ומופשט. אין בהן העצמה מופרזת של גיבורים. כך גם הסיפורים המתלווים אליהן. לא פעם באים רבים מהסיפורים לרכך את המסר הקשה, והתובעני של גיבוריהם ולהדגיש דווקא את הכאב האנושי. משום שאנו מתגעגעים לממד ההופך את הגיבורים לבני אדם כמונו יש בסיפורים משהו אנושי ופחות סמכותי. עד כדי כך הצליחו בהדגשת האנושיות שלעתים שואלים המבקרים מה כל כך יוצא דופן באנשים הללו?

הסינים אומרים: בתחילה הנהר הוא נהר, הבית הוא בית והשדה הוא שדה, אחר כך הנהר הוא לא נהר, הבית לא בית, השדה הוא לא שדה אולם אחר כך הנהר הוא נהר, הבית הוא בית והשדה הוא שדה. תהליך דומה צריך היה לקרות לזיכרון הישראלי. בתחילת הסיפור הגיבור הוא גיבור, אחר כך מגלים כי הוא אנושי, בשר ודם, אך אחר כך הוא שב להיות גיבור. העלילה הגדולה שלו מתפרטת לחיי יומיום, מתגלים בו קוויו אופייניים נטולי מסכה יומרנית. מתברר כי דווקא בדברים הקטנים הללו, בסיטואציות היומיומיות, האנשים העמידו בפני עצמם תביעות גדולות, גילו חוש יצירתי וחיי יחד עשירים. הם האמינו בקיום מחויב ואנושי ולא האמינו בערכו של שלטון אדם באדם. הם לא נזקקו לפולחן הגיבורים שהציב ההיסטוריון קרלייל, לא לסופרמנים ולא לפולחני המוות. בזיכרון המשותף חשוב להעלות דמותם של בני אדם שביקשו להיאבק כדי ליצור יצירה ולשמור על צלמם.

אם לסכם, אומר: אין לך סיפור? חפש אותו. אני מבטיח לך שתמצא. אין צורך להמציא. צריך לתת אמון בקהל המבקרים ואין אמון גדול יותר מאשר האמונה כי אתה משתדל להגיש לקהלך עניינים הנראים בעיניך כאמיתיים.

בפגישת רכזי ההדרכה בחצר כנרת ראינו דוגמא כיצד שחזור לווה בעבודת מדריכים יוצרים. ההדרכה בחצר נמסרה לקבוצת בוגרי המחנות העולים שראו במקום מקור השראה לחיי שותפות ולמעשה חינוכי. כל זמן השחזור אספה חבורת המדריכים חומרים, התנסתה בהדרכה, אפילו שתלה גן ירקות קטן לזכר הירקות של חוות העלמות שהיתה במקום. חבורה צעירה זו של בוגרי תנועת נוער החיים בתנועת מחנכים שתפנית פעלה בשותפות עם שימור אתרים וביחד הצליחו לבסס תוכנית חינוכית שתהווה תשתית להדרכה עתידית במקום.

גלגולו של סיפור

אני מבקש לשתף אתכם בגלגולו של סיפור אחד. זהו סיפור הנוגע לגל הרצל שנמצא בעמק הירדן ומשקיף על בית הקברות בכנרת. חמש שנים אחרי פטירתו של הרצל ב-1909 החליטו פועלי חוות כנרת לערוך לזכרו חג חקלאי, אליו הגיעו פועלי הגליל. המסיבה נערכה בחלקת הכרך (בה מצוי היום בית הקברות של כנרת וחפירות בית ירח). חלקת אדמה זו בכנרת היתה אולי חלקת האדמה הראשונה בארץ שעובדה על ידי ההסתדרות הציונית. החוגגים התבקשו לסקל אבנים בחלקה ולשים אותן בערימה כך שיצטרפו לגל זיכרון למנהיג הגדול. אותו יום הוקדש גם לתחרויות חקלאיות, מרוץ בשקים, חלוקת תעודות הצטיינות חקלאיות ותחרויות רכיבה על סוסים. הנוהג הזה התקיים מ-1909 ועד 1914 מועד תחילת מלחמת העולם הראשונה. זה היה ספק סיקול, ספק חגיגה ובה טקס של הקמת גלעד מצטבר.

סיפר אחד מאנשי העלייה השנייה שבמפעל הסיקול השתתף פועל בשם מרדכי בן צבי קאצאפ. היתה לו עגלה עם סוס, אשר הובילה את האבנים שסוקלו אל הירדן. אלא שסוסו של קאצאפ היה סוס בעטן והוא בעט בו בבטנו. שלשה ימים לא עשה קאצאפ דבר עם בטנו הפגועה עד אשר הביאו אותו חבריו לבית החולים בצפת במצב אנוש. שם, לפי עדות שנכתבה בספר 'חולמים ולוחמים', אמר: 'ריבוננו של עולם, אני מרדכי בן צבי קאצאפ אומר לך כי לא טוב אתה עושה כשאתה לוקח אותי מן העולם בעודי צעיר ובטרם הספקתי לסקל את הגבעה' הוא חזר שוב ושוב על המשפט. מאד אהבתי את הסיפור והייתי מספר אותו כדוגמא לאתוס המיוחד של צעירי העלייה השנייה. יום אחד בא אלי חוקר חבוש כיפה ואמר לי: גם אני אהבתי את הסיפור כי מופיע בו הקדוש ברוך הוא. אני יכול להגיד לך שחיפשתי רבות אחרי מרדכי בן צבי קאצאפ ולא מצאתי. כנראה רק משל היה ולא נברא. המצאה של סופר רומנטיקן.

עמדתי בפני דילמה. האם להמשיך לספר את הסיפור? החלטתי לא לספר למרות שהוא תיאר כה יפה את עולמם של גיבורי. מצפוני כהיסטוריון לא נתן לי לעבור את הגבול. ביקשתי לא להיכנס למלכודת של המיתוס. האמנתי כי ההיסטוריה תוכל להחזיק מעמד בלעדיו.

כשהגעתי לארכיון קבוצת כנרת כדי לחפש משהו אחר מצאתי מכתב שכתב אחד החלוצים לקבוצה. הוא כתב בו שהוא מכר את הסוס שלו למרדכי קאצאפ כדי לסקל את הגבעה. כשקאצאפ נפטר החזירו את הסוס לבעליו הקודם. עתה, התלונן בעל הסוס, אין קונים ממנו את הסוס. הכול יודעים כי הוא סוס בעטן (בארץ היו כל כך מעט אנשים שריכלו גם על סוסים...). והוסיף בעל הסוס 'נותרתי עם סוס ואין לי במה להאכילו. אנא קנו ממני את הסוס' עד היום אינני יודע אם העסקה הושלמה אך בדרך אגב התגלה לי כי אכן היה מרדכי קאצאפ, שהיה לו סוס והוא אכן מת מבעיטה של סוס בחוות כנרת. אך עדיין לא ידעתי כיצד הוא נראה. והנה התגלה לי, תוך שוטטות במסמכים, צילום ולו מצורף דף הנושא כותרת של אחד מבתי המלון הגדולים בארצות הברית. בדף היתה רשימת שמות המופיעים בצילום מימיה הראשונים של חוות כנרת ושם ניצב מרדכי בן צבי קאצאפ. שוב יכולתי לספר את הסיפור למרות שלא נמצאה הקלטה של דבריו האחרונים בבית החולים בצפת. גם אינני יודע מי ישב בבית מלון בניו יורק כדי להעביר לנו את רשימת המופיעים בצילום. אלה נשארו החורים שבסיפור. אין כמעט סיפורים היסטוריים ללא חור.

תולדותיו של סיפור זה רק מצביעים על החורים המצויים בסיפורים שלנו, עד כמה חשוב להמשיך לחפש פתרונות לחידות שהם מעלים ועד כמה חיפושים כאלה מגלים נופים לא צפויים וחשובים.

הארכיון והמוזאון

הפורום של מדריכי אתרי המורשת התכנס בספרייה הלאומית בירושלים. אין מקום, אתר מורשת או מחקר, שאינו קשור למה שנמצא בספרייה, לספרים, לכתבי היד, למפות, לארכיון השמע ולארכיון הזמר העברי. בבית הזה מופיעה בענק שאלה המלווה את אתרי המורשת: מה הקשר בין התצוגה לארכיון?

אילון,

מכון ל'בוטינסקי':

המוצג שהבאתי הוא דרכון מזויף אותנטי. מוזאון ל'בוטינסקי הוקם לאחר מותו של ל'בוטינסקי והבניין המוכר של מצודת זאב הוקם בשנות השישים של המאה הקודמת. לפני זמן מה עוצב בו המוזאון מחדש עם מוקד מרכזי ובצדו מקום לתערוכות מתחלפות. באחת מפינות המוזאון מוצגים דרכונים וחומות, אשר שימשו את חברי המחתרות בבקשם להימלט מכלאם לאחר שנתפסו על ידי הבריטים והוגלו לאריתריאה. איש אצ"ל, יעקב מרידור, ברח מהכלא מספר כה רב של פעמים עד שהשלטונות הבריטיים הצמידו לו שומר מיוחד. העונש על בריחה היה שבועיים צינוק ולאחריהם חזרה למעצר רגיל, אך העונש על זיוף מסמכים היה חמור הרבה יותר. זיוף מסמך של המדינה הבריטית והשחתתו נחשבו לבגידה, עליה אפשר היה לזון למוות. על כן נמנעו הבורחים מלזייף מסמכים בריטיים וזייפו דרכונים של מדינות נידחות. על זיופיהם הם הוסיפו חותמת של בית דפוס שבו, לכאורה, זייפו את המסמך. הבאתי בפניכם צילום דרכונו המזויף של יעקב מרידור אשר שמש אותו כשנמלט באחרונה מהכלא אחרי שהערים על השומר שהופקד עליו. סיפור הדרכון וסיפור בריחותיו של יעקב מרידור הוא סיפור הרפתקאות מיוחד המושך מאד את באי האתר.

יש מוזאונים להם יש בית ותצוגה אך אין בהם ארכיונים החסרים תצוגה. אלו מבקשים לא לסבך אותם עם עודף פרטים - והם מבקשים להעביר מסר פשוט, בעוד אלה אוהבים לשמור על מסמכיהם "ליד החזה" כדי שיעין לא תשזוף אותם. אך יש לדעת, אם אתה לא מעשיר את המסר, לא חוקר אותו ולא חותר תחתיו במידה מסוימת, הוא מדלדל והולך, והקושי שלך להעבירו הלאה הופך ליותר ויותר גדול. במקרים כאלו המאמץ הרטורי לבשר למבקר בשורות ולמתוח אותו בסיפור ידוע, מתגלגל בעוניו אל השקר. התצוגה חייבת אמנם להיות מחודדת מסר אך המדריכים צריכים להתעשר באופן מתמיד בידע המגיע אליהם מן הארכיון.

הצלחה של מוזאון טמונה ביכולתו לערוך תצוגה המתאימה ביותר לקהל שהוא מעוניין שיבקר בו, תוך שהוא מאיר את האמת מזוויות שונות. ההצלחה נמדדת לא רק ביכולתם של מוצגיו לדבר עם המבקרים בו אלא גם ביכולתו לקרוא להם לבוא. הארכיון הטוב נבנה במובן מסוים הפוך. הוא לא מבקש להיות מצומצם בכוונותיו אלא להיות רחב היקף ושיטתי, להכיל הרבה ולהיות נגיש. עליו להיות אדיש לעובדה שהוא מכיל בתוכו מסרים סותרים, ולהיות מודע לכך שאנשים שונים יאחזו במסמכים שונים. הוא חייב להיות פתוח לכולם, ומי שירצה להציג מהמסמכים שהארכיון מכיל יצטרך לבחור בחלק מהם. לעתים ייפגש החוקר באותו ארכיון עם מוצג אחד ולידו מוצג אחר החותר תחת הנרמז במוצג הראשון. צריך להדגיש: גם ארכיונים אינם משוחררים מסדר יום ומעמדה. הארכיונאים והממסד העומד מאחוריהם נוטלים על עצמם אחריות בבחירת הקריטריון על פיו הם אוספים. ישנה אמנם אתיקה ברורה המלווה את הפעילות של הארכיונאים, אשר נוגעת לשימור ולאיי נזק למסמכים, אך לגבי הנושאים והקריטריונים של האיסוף - העמעות גדול ביותר.

בהרווארד יש ארכיון גדול מאוד על מדינת ישראל. כשביקרתי בארכיון גיליתי מדף שלם של ספרים בהוצאת מ. מזרחי. שאלתי את הארכיונאי למה הוא אוסף ספרי תרגום של רומנים אמריקאים כאלה, מה זה צריך לעניין ארכיון העוסק במדינת ישראל? תשובתו היתה: כארכיונאי אני לא יודע אם מדינת ישראל תתקיים בעוד כמה עשרות שנים אך אני בטוח כי הארוורד תתקיים ואם יבוא חוקר ויירצה לדעת על מדינת ישראל של שנות החמישים והששים יהיה עליו לדעת כי קראו יותר ספרים מהוצאת מזרחי משקראו ספרים בהוצאת מוסד ביאליק... חוקר שלא ידע את זה יפספס ידע חשוב על נשוא המחקר שלו - על החברה הישראלית. ארכיונאי זה לימד אותי לקח מסוים...

אנשי חוות כנרת, 1908, ראשון מימין: מרדכי צבי קאצאפ. צילום באדיבות חצר כנרת.

הזמן הזה בו אנו מבקרים בספרייה הלאומית מעניין במיוחד כי הספרייה החליטה לאחרונה לפתוח עצמה בתצוגות בפני הקהל הרחב. הארכיונאי נזקק לאוצרות. מהמון המסמכים יש לבחור מה יוצג. מהארכיון השלם צריך לבחור מה חשוב להציג. זהו תפקיד האוצר. לאתרי מורשת אחדים, גם כאלה העוסקים באינטנסיביות רבה בפעילות חינוכית, יש ארכיונים רדומים. אין הם אוספים, אין הם מבקשים מחקר מלווה איסוף. ארכיון חיוני לשם תהליך הרחבתו של האתר ותצוגתו. גם אם המוצגים של האתר טובים מאוד, ללא מחקר ואיסוף ארכיוני הם עשויים לאבד את קהלם ואת האקטואליות של המסר שלהם. האתר יצטרך להחליט מה לטמון בארכיון שלו ומה לחשוף מתוכו.

ראי וחלון

בין המבקרים באתרי מורשת ישנה קבוצה לה מהווים המוצגים ראי וקבוצה לה המוצגים נראים כחלון. לאלו שבאו מן המקום והאירוע המוצגים באתר, ישנה תקווה למצוא באתר את עצמם או מישהו שהם מכירים, למצוא אירוע בו הם או בני משפחתם השתתפו, לזהות בצילום יד, או לראות בתצוגה ריהוט שהיה אצלם בבית. לכל אלה חווית הפגישה עם האתר היא חווית ראי. אחרים, הבאים מביוגרפיה הרחוקה מן המקום מן הזמן או מהאירוע, מתבוננים על התצוגה כמשקיפים אל עולם זר ורחוק. לידים הצפייה במוצגים היא פתיחת חלון לנוף רחוק אך אותנטי, נוף שמדבר אליהם, קורא להם כנוף הנשקף מחלון. הנוף מספר להם סיפור רחוק. אולם, יכול לקרות שהחלון מדבר אל הכרעה אישית של המבקר ומבחינה זו הוא לו ראי. גם מי שקרוב לסיפור המעשה יכול לראות אותו כחלון רחוק מבחינה קיומית מעולמו הפנימי. עקרון הראי יכול לסגור את המבקר בתצוגה ועקרון החלון יכול להרחיק עדות בהתבוננות נינוחה וזרה בנוף רחוק. נדמה לי ששני הממדים חשובים עד מאד. היכולת להתבונן פנימה והפתיחה אל מה שמעבר לזמן שלנו לנוף המוכר לנו, מעבר לאירועים אותם חיינו, שניהם חיוניים במידה שווה.

האם אתרים זקוקים להדרכה?

לא פעם מבקשים מעצבים ואוצרים לוותר על המדריכים, בתצוגה שיצרו. לדעתם, הדרכה היא תיווך מיותר בין המוצג לקהל. בעיני אוצרים, המוצגים ופס קולם צריכים לדבר לקהל והעיצוב של האתר צריך לדבר בעצמו. פעילות אינטנסיבית של המדריכים מעידה לדעתם, על כישלונם של המעצבים בהעברת המסר על ידי המוצגים.

מוזאונים לאמנות מציבים שומרים שתפקידם היחיד הוא למנוע נגיעה במוצגים, רעש מיותר או צילום במרחב התערוכה. לעתים ממנים המוזאונים מדריכים שתפקידם לנווט את זרימת המבקרים בלי להיות מעורבים.

לפני שנים ביקרתי במוזאון המהפכה במוסקבה. ראיתי שם בכל חדר שומרות ישישות זועפות. הן התבוננו בשתיקה רועמת על כל מבקר במוזאון. לא ברור אם הן היו מהפכניות שהזדקנו או נציגות המשטר החדש המופתעות מכך שמישהו בא לבקר את המהפכה שהיתה לגרוטאה היסטורית. הקשישות ישבו על כיסאות מול צילומים בהם הופיעו אנשים צעירים לוהטים שנעקדו במהפכה של עצמם (אחרי נפילת השלטון הקומוניסטי הציבו אנשי מוזאון המהפכה בחדר האחרון מוצגים לזכרה של משפחת הצאר, המשפחה שנגדה קמה המהפכה הרוסית: מוזאון המהפכה קיבל תפנית אירונית שמרנית).

הנימוק המשמעותי יותר לתכנון תערוכות ללא הדרכה היא העובדה כי הדרכה נעשית בדרך כלל בקבוצות. יזמי הקמה של מוזאונים ואתרי זיכרון מעוניינים לזכות בביקורם של יחידים רבים, משפחות בודדות, ולכן הם חושבים על הפעלה של המוזאון ללא מדריכים. הידיעה שהמדריכים זקוקים להכשרה עשירה שלא פעם מתגלה כלא מספקת משפיעה גם היא על הכרעותיהם.

אורה,

מוזאון החאן בחדרה:

אני הבאתי ספר תנ"ך של משפחת פיינברג. המשפחה אמנם לא היתה דתית אך היתה בקיאה בתנ"ך. סבו של אבשלום פיינברג לימד תנ"ך ביפו וכל המשפחה אהבה לקרוא שוב ושוב את סיפורי המקרא.

עדי,

בית יגאל אלון:

באחד החדרים של בית יגאל אלון נמצאים החפצים האישיים שלו. התעניינות מרובה מעורר רובה שנתן לו המלך חוסיין במתנה. מה שמעורר את פליאת המבקרים זה הקשר בין אלו שבגלוי נראו כאויבים. חפץ נוסף החושף את המהלך היותר חסוי של המאורעות הוא פתק מגולדה מאיר ליגאל אלון שבו היא כתבה: 'אני רוצה לקחת את המפה שלך' לפגישה עם ניקסון. זוהי כמובן המפה של תכנית אלון שלא שורטה על ידו אלא במילים.

ברקת,

המוזאון לראשית

ההתיישבות בעמק:

הדבר שהכי מרגש אותי הוא צוות המדריכים שלי. הם עובדים אחד מול אחד. פעמים רבות יש תקלות והיתקלויות בין הסגל המנהל לבין המדריכים, אבל כשיש אירוע גדול הצוות עובד כמכונה משומנת, כמו תזמורת. מדובר באירועים בהם משתתפים מאות אנשים ומדהים לראות את הצוות עובד יחד.

השקעה במוצגים נראית תחליף להוצאה על מדריכים. להשיג תקציבים לעיצוב קל יותר מאשר להשקיע במדריכים. מוסדות ואתרים היודעים כי ההדרכה היא עניין יקר מוותרים עליה לטובת עיצוב מתוחכם ויקר לא פחות. הכלכלנים מצדיקים גישה זו בנימוק גורלי לפיו העיצוב הוא השקעה, וההדרכה - אחזקה. ידוע להם כי החגיגה של הקמת האתר מסתיימת בעצב של אחזקתו.

הראייה של האוצרים והמעצבים לפיה המוצג צריך לדבר בעצמו לצופיו עומדת בסתירה למה שמתרחש בעולם האמנות בשנים האחרונות. הקטלוגים היום תופחים מאד בהסברים המלווים את מוצגי האמנות. יצירות האמנות של ימינו תובעות הסברים, דורשות התערבות של תיאורטיקנים ומורים לאמנות כדי שמלאכת האוצרים תגיע גם להפצה. הצורך בתיווך בין מעשה האמנות לקהל גבר עד שאין המוצגים יכולים להופיע ללא ליווי פסקול מודפס.

אולם גם קטלוגים משוכללים של אמנות שונים מהדרכה באתרים היסטוריים. האם המדריך הוא שחקן של טקסט ידוע ומוכר החוזר על עצמו? האם הוא הולוגרמה משוכללת המשדרת שידור מוקלט? האם ניתן להפכו לקול משודר שלא יפריע למנוחת המבקרים כדי שימשיכו לשוטט בבדידותם ולהעריך את כושר למידתם האינטלקטואלית?

ביקשנו מרכזי ההדרכה להביא משהו מן האוצרות החבויים באתרים בהם הם פועלים. 'חפצים שלדידכם הם שדה המראה להדרכה משמעותית'. כל משתתף הביא לפגישה מוצג ויחד סימנו נושאים חשובים בהדרכה. כמה מהם אנו מביאים כאן.

המדריך וההיסטוריון

המדריך לא יכול ולא צריך להיות היסטוריון. אין הוא יכול להביא בפני המבקר לשעה קלה במוזאון את כל הידיעות וההוכחות, את כל ההערות המתודיות וההסתייגויות שמביאים היסטוריונים. שלא כהיסטוריון, אין הוא יכול להסתפק בדיבורים, וללוות את הסבריו בהערות שוליים ממוספרות. לפעמים יהיה על המדריך לבחור בהצבעה על צילום במקום להכביר טיעונים חכמים, מתוך ידיעה כי הרצאה מלומדת עלולה לפרוק אותם מעוצמתם. דרכם של הדימויים החזותיים המוצגים מעוררת את הדמיון לפעול באופן פרוע, אך היא שוברת את הסיפור המתמשך. סיפור, שלא כדימוי, מתפתח באופן אינסטינקטיבי. הוא יכול להמריא מן המוצג ולנחות אליו אך אסור לו לשהות יותר מדי באוויר. המוצג והסיפור המלווה אותו יעוררו במאזין תחושה של מרחק גדול בינו לעלילה מחד, ומאידך את הקרבה אל משהו ממשי הקיים כאן ועכשיו. המרחק צובע בקסם רב והקרבה מעוררת הזדהות.

התרגום

תפקידו של המדריך לחבר בין המסר של המקום, של האוצר, של המוצגים, לבין הקהל. עליו לתרגם את שפת המוצגים לשפה המובנת למבקרים. תרגום זוהי אמנות. כדי לתרגם עליו ללמוד את שתי השפות לעומק, ולכבד את השפה של אלו שהוא מתרגם להם. המדריך שאינו מכבד את שפתו של קהל המבקרים יצא מההדרכה מוכה בזעם על עצמו או על בורותו של הקהל. האבל, על אי יכולתו שלו כמדריך למסור או על הקהל שלא יכול לקבל, יכול להפוך למסר עיקרי בעבודתו. במקרה כזה יהפוך האתר לחורבה תרבותית טעונה הרבה עצב ופאתוס.

כשמדובר בתרגום אני נזכר באחת החוויות החינוכיות הגדולות שעברתי לפני שנים בביתה של לאה גולדברג בעת שלמדתי אצלה סמינר לתרגום יצירתו של דוסטויבסקי 'שדים'. אנו, תלמידיה של גולדברג, ישבנו כשבדינו תרגומים שונים של הספר לשפות שונות ואילו היא עמדה מולנו, כשמאחוריה ארון ספרים גדול ותמונה של דון קישוט שצוירה בידי פיקאסו. היא קראה מתוך הספר הרוסי ותרגמה ישירות לעברית ובעקבותיה כל אחד מהתלמידים קרא את התרגום שבידו, באנגלית, צרפתית, גרמנית וספרדית. לאה גולדברג התעכבה על כל תרגום והסבירה במה הצליח ובמה נכשל. חשנו כי אנו עדים לדיאלוג תרבותי נפלא שמאחוריו עומדת אישיות ומקום. בעיני היה זה מוזאון והתרחשות, מקום קדוש ומקום ביקורתי כאחד. מופע אמנותי ותהליך למידה.

חווית התרגום היא אחת החוויות ממנה יכול המדריך ללמוד כיצד המתרגם, על אף שלכאורה הוא רק מקבל את עולן של שפת המקור ושפת התרגום, מצליח, למעשה, להביא לביטוי גם את אישיותו העצמית. הוא בוחר את הטקסט לתרגום ולומד את הרבדים השונים של שפת התרבות ושפת הדיבור היומיומית אליה הוא צריך לתרגם. התמהיל שנוצר מבטא את אישיותו של המתרגם, כמו גם את אישיותו של המדריך.

מדריך אינו מפברק סיפורים

על המבקר באתר לחוש כי המדריך אינו מפברק סיפורים, אלא מתאמץ להציג בפניו את מה שהילדים קוראים 'סיפור שהיה באמת': סיפור שעבר מחקר. עליו לחוש שהמדריך מגלה משמעת פנימית הנושאת באחריות לעובדות ומצד שני בוחר מה להאיר. שאין הוא נגרר אחר הפיתוי להמציא סיפור מתוך הטלפון השבור המעביר עלילות דרך קהלים רבים ומשנה אותן בהתאם להצלחתן ללכוד קהל משועמם. תהליך כזה עלול לנתק את המדריך מהסיפור האוריגינאלי, מהעדויות, מהמסמך, מהמחקר ההיסטורי ומהדילמה המוסרית. מדריכים הנשאבים לתהליכים כאלה מצדיקים אותם בצורך 'לתפוש' את קהל המבקרים. הם טוענים כי עליהם להתגבר על הלחץ הסמוי של אמצעי תקשורת אלימים, של פרסומות וסרטים המאכלסים את דמיונם של המבקרים, של תכניות ריאליטי המציגות לכאורה את העולם במערומי היום יום שלו. אולם אין צורך בנסיגות כאלה: 'הסיפורים האמיתיים' כלומר, אלו שיש להם כיסוי מחקרי ומסמכים, עשירים דווקא בשונותם. התמודדות איתם, גם כשהיא קשה, מסמנת ניצחון חינוכי אמיתי.

ההדרכה כחלק מחינוך לא פורמאלי

ההדרכה באתרי זיכרון ושימור היא חלק בלתי נפרד מהחינוך הבלתי פורמאלי, שערכו ניזון באופן פרדוקסאלי מדיבורים על תהליכים של אובדן הסמכות במערכת החינוכית הפורמאלית. חברה שאיבדה את אמונה ביכולתה לתקן את עצמה ולמסור את מורשתה מדור לדור, מבקשת מהחינוך הלא פורמאלי להתמודד עם האובדן.

איה,

מגדל דוד:

אני נהנית מההדרכות שבהן אני מצליחה להבין מה ואיך הקהל שלי חושב. משום כך אני נהנית יותר מפרויקטים מתמשכים מאשר מהדרכות ספציפיות וחד פעמיים. למודרכים אני תמיד קוראת 'חברים'. פעם שאלה אותי ילדה בכיתה ג': מאיזה קיבוץ את? שאלתי אותה למה את שואלת? והיא אמרה: זה בגלל שאת קוראת לכולם 'חברים'.

דגנית,

בית התלם הארוך

דגניה א':

בשנה האחרונה קיימנו פרויקט עם קבוצה מעורבת של יהודים ובני מיעוטים ממשמר הגבול. היתה זאת חוויה מאד מעניינת. הפגשנו קבוצה בעלת שורשים שונים עם הסיפור הציוני. בסיכום שאלנו היכן אנו עומדים היום אל מול חברת המופת שחזה הרצל. אחד השוטרים הדרוזים אמר שצריכים לחזור לחלום הזה כי אלפיים שנה אנחנו נרדפים...

אמנון,

בית יגאל אלון:

יש לנו פרויקט הנקרא 'מפגשי אביב'. יגאל אלון קיים כל שנה מפגש אליו הזמין את כל המכרים שלו הערבים והדרוזים לחורשה בגינסור, ליד ביתו. מפגשים אלו נפסקו עם מותו. אחרי אירועי אוקטובר 2000 החלטנו לחדש את המפגשים הללו. הרעיון היה לקיים מפגש יצירה משותפת של יהודים וערבים. בשנים הראשונות למפעל הפגשנו אמנים בוגרים ובשנים האחרונות אנו מקיימים מפגש של סטודנטים ונוער ליצירה. היצירות שנוצרו והשיחות שהתקיימו תוך כדי התהליך, גילו לנו אפשרויות לדיאלוג אמתי.

החינוך הבלתי פורמאלי דומה מבחינה זו לרפואה האלטרנטיבית: הממסד הרפואי צומח ומפתח טכניקות מתוחכמות שמגבירות את ערכן של היררכיות כוחניות וכלכליות. הגברת המיכון הרפואי והפיתוח של פתרונות כימיים למצוקות אנושיות פוטרת, לכאורה, את הרופאים מליווי אוהד ואישי של החולה והסובל. בתגובה למצב מחפשים יחידים וקבוצות ברפואה, כמו בשטח החברתי, דרכים ליצירה פחות היררכיות, פחות כוחניות, ויותר קשובה. כך צומחת ליד הרפואה הקונבנציונלית ולעיתים בעימות איתה, רפואה אלטרנטיבית "המורדת הרומנטית" בסמכות הרפואה הממוסדת. היא מבצרת את מעמדה מחוץ לטכנולוגיה הרפואית ולאמונה בתבונה. במקרה הטוב מבקשת הרפואה הקונבנציונלית השלמה מהרפואה האלטרנטיבית. תהליך דומה קורה לחינוך הפורמאלי המסתפק בהתבצרות ב'הישגים' נמדדים ומוותר על התמודדות במישור החברתי מוסרי.

הכוח המינימאלי המוענק לחינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי על ידי המערכת הפוליטית כלכלית סותר את האחריות שהיא מטילה עליהם. החינוך הבלתי פורמאלי נתבע למלא את כל החללים המוסריים, התרבותיים והחברתיים בהם החליטה החברה לא לטפל או שאינה יודעת כיצד לטפל.

במוזאונים מתרכזים כוחות חינוכיים חשובים המוציאים מן הכוח אל הפועל את הגנוז באתרים. רכזי ההדרכה העלו בשיחות משהו הנוגע לצוות המדריכים.

היכן מתגלה אישיותו של המדריך בתהליך ההדרכה? מה מקומה של ההזדהות האישית שלו עם התצוגה והבית? מה מקומה של סקרנותו, של מצבו הקיומי, יחסו לערכים של גיבורי המקום ולסיפורם?

המדריכים מייצגים את הצד הבלתי פורמאלי בחינוך על יתרונותיו ועל חסרונותיו, על עוצמותיו וחולשותיו. המדריך מציג את שמייצגים הבית המשוחזר, המוזאון, המרכז החינוכי, אך הוא מנצל את הזדמנות הביקור גם לפגישה עם המבקר על בסיס אנושי, לשכנע את המבקר כי המקום העמיד בפניו אפשרות להיפגש עם אדם.

המדריך הצעיר מאותת למבוגרים את נכונותו להקשיב לבני דור אחר. לא פעם הוא מספר להם פרטים על אירועים ותהליכים להם היו הם עדים. הביקור מאפשר לעתים התוודעות לאלו שהשתתפו בעלילה ההיסטורית.

לצעירים משדר המדריך באישיותו כי גם בעבר צעירים התבגרו, עבדו והתאהבו. המדריך לא רק מסביר מוצגים ומספר סיפורים, אלא מהווה בעצמו מופת לכך כי העיסוק התרבותי במה שהתרחש בעבר יכול להוסיף ביטחון לדיאלוג הבין-אנושי של היום, שקצת ממנו מתרחש בינו למבקרים. תודעה זו צריכה להיות חלק מהציוד הפדגוגי של המדריך. ייחודיות פעולתו של המדריך ניכרת ביכולתו לפנות לקהל רחוק, לערוך מפעלי חינוך יוצאי דופן, להגיע להעמקה.

תקופת הגיר ותקופת המחשב

כל תקופה מולידה את קנאי הטכנולוגיה של זמנה ואת יריביהם. ידועים הורסי המכונות וקנאי החשמל, מאמיני הרכבת וחסידיו הגמלים. גרסה מעניינת של הוויכוח היתה בוויכוח על ערך הספרים. ספרים שהחלו להיות נפוצים עם המצאת הדפוס עוררו וויכוח סוער: האם לא ירוקנו את הדמיון, את העצמיות של האדם? האם לא ינעלו את שערי התורה שבעל פה? הוויכוח נמשך עד היום רק המכשירים מתחלפים במהירות כזו שאובד טעמו. מי זוכר היום את הוויכוח בין הרדיו והטלוויזיה? אם נכונה הסיסמא שהטביע מק לוחן ש"המדיה היא המסר" הרי בשינויים המהירים שעוברים במדיה מסתתרת התחושה כי המסר אינו אלא לדקותיים. עד שמצליחים לשכנע את הציבור בערך של מכשיר א' קופץ מכשיר ב' וצוחק עלינו. האם בשל כך נחזור לתקופת הגיר והלוח? שואלים אותנו מעריצי המכשירים החדשים וסוכניהם. מה יישאר אחרינו? שואלים אנשים שיריביהם מכנים אותם 'אוהבי גרוטאות'.

באתרי הזיכרון השאלה הזו מוצגת במלוא חריפותה. אוצרים ומדריכים החליטו 'לקחת בשבי' את האמצעים החדשים ביותר כדי להציג בעזרתם דברים ישנים ביותר. מדוע לא להשתמש במיטב הטכנולוגיה כדי להצביע ויזואלית על עניינים שהיו? מבחינת המבקר - הסיפורים והפאתוס האבסולוטי המלווה רבים מהם, עומדים בסתירה לעולם הצרכני בו הוא חי. נראה בעיניו כי אל מול הפאתוס והמחסור בסיפורי הראשונים עומד השפע והמכירה הכללית עם הוזלות לצרכן הכוללות את יכולתו להגיע באופן מידי לאינפורמציה.

אכן, נערכו באמצעים כאלה תצוגות יפות, עוצבו משחקים מלאי תוכן, מצגות ואירועים אור-קוליים שעוררו את השאלה האם בתקופתנו הטכנולוגיה החינוכית יכולה להציל אותנו מן המצוקה הפדגוגית? למרות שהאמצעים משתנים באופן מהיר ואף מתיישנים במהירות, התיישנותם לא מחבלת בעוצמתם. אנו מסוגלים לראות, גם היום, סרט שחור לבן וצ'אפלין לא יזדקן כמו שפסל יוני לא יחבל בטעם תמונה של פיקאסו...

בכל זאת צריך לזכור כי החינוך של שנים עברו לא היה רק גיר ולוח. הוא היה תצפית בשדה, חליבת עיזים במשק חי, הוא היה מוסיקה ומחול, הוא היה טיול ומפגש. הוא היה ויכוח בין אנשים ויכולת לעבוד על טקסט. אין לכלוא את הילדים והבוגרים רק בטכנולוגיה וירטואלית, בתעשייה שאינה יכולה לעמוד בתחרות עם ההשקעה הגדולה שמושקעת על ידי אינטרסנטים בפיתוי הצרכני. כל מרכז מסחרי יכול להרשות לעצמו תחרות לא שווה עם מה שיוצג בבית המשומר או במוזאון הווירטואלי. אם לא תלווה את התצוגה איכות אמנותית ופעילות החושפת אתוס חינוכי מכוון ימצא האתר נכה.

המוזאון והאתר אל מול תרבות התקופה

במעגל ההדרכה האחרון ישבנו בבית העצמאות בתל אביב, המקום בו הוכרזה מדינת ישראל. האתר נמצא עתה בתהליך תכנון מחדש. במצב זה של קירות חשופים, שרידים של עיצובים קודמים, בכניסתם של מומחים חדשים וראיות חדשות אנו כאילו מסתכלים בניתוח.

במפגש של מנהלי מוזאונים הגדירה אחת מחשובות האוצרות של מוזאונים היסטוריים את האוצרים המחנכים והמעצבים של המוזאונים ההיסטוריים כשכירי חרב של בעלי שררה ועמדה, המעניקים להם אמצעים ליצירה ושוכרים אותם. הללו מבקשים כי המקום יזדהה עם עמדתם או עם האינטרסים שלהם. זוהי אמירה נוקבת. יש מי שקיבל תחת אחריותו מקום זיכרון, והוא רואה במעצבים ובמדריכים שכירי חרב הבאים להחיות את המקום. דווקא המקום בו אנו נמצאים כרגע מראה לנו כיצד במהלך הזמנים השתנו נותני החרבות גם בגלל אישיותם אך בעיקר בגלל האירועים ההיסטוריים המציגים את המקום באופן שונה. מאיר דיזנגוף ביקש שביתו יהיה מוזאון לאמנות. הוא לא תיאר לעצמו שמדינת ישראל תוכרז בו והאירוע הזה יהפוך את הבית למשהו אחר.

אולם, לא רק האופי של "בעלי החרב" והאירועים המשתנים, אלא גם הקהל והאמצעים להמחשה עוברים שינויים גדולים. הפרספקטיבה של הסיפור עוברת תמורות גדולות ובכל זאת המאמץ התרבותי לשוות למקום מסר וקדושה נשאר.

אפרת,

בית "השומר" בכפר גלעדי:

הצלחנו להביא אלינו קבוצה מכיתה 'ב' בקריית שמונה. הסתבר שהם לא הכירו את ההיסטוריה של עירם, אך גילו התעניינות רבה. הם היו מלאי התפעלות, ואילו אנו חשנו שהצלחנו להעביר להם משהו. עבורנו זה היה עולם ומלואו.

אבשלום,

חצר כנרת:

לפני מספר חדשים פנתה אלי רכזת החינוך של קיבוץ ניר אליהו וביקשה לארגן לבני הקיבוץ סיור ערב בין דגניה ב' לכנרת. הצעתי להם שנעסוק בסיור באליהו גולומב שהיה כאן בתקופת העלייה השנייה, כיוון שעל שמו נקרא הקיבוץ שלהם ניר אליהו. היה לי אתגר להפגיש את הנערים עם שם שהכירו, שאימור היה להיות מחובר אליהם אך הם ידעו עליו מעט מאד. חשתי כי הביקור הזה אצלנו העניק משמעות נוספת לקשר שלהם עם סביבתם הקרובה.

קרו,

אתר הפרדסנות:

ההדרכות שלנו הן בעיקר לילדים צעירים (עד כיתה ב'). כשאני רואה בסוף היום שש כיתות של ילדים שפשוט לא רוצים ללכת מן המקום, מחכים לחבק את המדריכים, כשאני שומעת אותם מחליפים חוויות בדרך לאוטובוס, זה עושה לי את היום.

מה שיישאר ממוזאון הפלמ"ח או מבית מורשת בגין לא יהיה רק הדבר אותו ביקשו המייסדים שלהם: אי אפשר לחזות מראש אלו גלגולים יעברו על המקום והזמן.

במוזאונים גדולים בעולם בהם מוצגות יצירות מופת אין משנים, לכאורה, דבר. אך אנו יודעים כי זאת אשליה. עם השנים עוברות היצירות הקלאסיות תהליכי פרשנות. הן מחליפות שכנים וקונטקסטים. הן מובאות על ידי אוצרים שונים לשיחות שונות. קהלן משתנה יחד עם השינוי התרבותי ועם השינוי בדרכי ההפצה שלהן. מחסני המוזאונים מלאים מוצגים שאינם מוצגים...

כך אל לאנשי החינוך ואנשי העיצוב להסתתר מאחורי טענת "שכירי החרב". זוהי טענה ביקורתית חשובה אשר צריכה לעורר חשיבה. עלינו לבדוק את עצמנו עד כמה המסר, התצוגה ועבודת ההדרכה יודעים לנתח את עצמם ולא להשתעבד לתכתיבים. עד כמה הם מכינים את המקום למסע ארוך על פני הזמן. עד כמה הם יכולים להתמודד עם שטחיות ועם אופנות.

ואלטר בנימין כתב כי יבוא יום שבו בני אדם יפתחו את ברכי המים ויצאו ממנו ידיעות בשפע. לעידן הזה הגענו. הוא חקר את הרעיון של המוזאון הדמיוני. זהו המוזאון החדש עמו מתמודד ומשוחח האמן בעת שהוא מתחיל ליצור. רמברנדט ההולנדי הכיר מעט מאד מהיצירות האמנותיות שהיו בעולם בתקופתו ויצר את שיצרו. לעומתו, צייר המתחיל לצייר היום משתתף במוזאון שיצירותיו באות מכל העולם. הוא מכיר אותן ברזולוציות שונות מהמקדש בגודל מטבע ועד הטבעת בגודל בית. הכול נתון לפירושים רבים ומשם נתבע להתחיל את מעשה הבריאה שלך.

כנראה שגם המוזאונים וגם הבתים בהם המדריכים פועלים לא רק משוחחים ביניהם ברמה הלאומית אלא משתייכים אל המוזאון הדמיוני הגדול שמתפתח בעולם. פתיחות זו, כמו הפתיחות לזירה הלאומית, יכולה להתפרש כדחיקה לשוליים, כנושאת דגל של יחסיות ערכית, כביטוי של הפרטה, או שהיא יכולה להעמיק את התפישה הדמוקרטית המדגישה ריבוי ואחריות אוניברסאלית. העמקה של עבודת ההדרכה יכולה לקדם מטרות אלו.

ואלטר בנימין.

Photo d'identité sans auteur, Akademie der Kunst, Berlin
Archives Walter Benjamin

אחרי כתיבת חוברת זו הגעתי לוורשה. הביקור בה גרם לי להלם. ידעתי כי העיר נחרבה לחלוטין במלחמת העולם השנייה. ידעתי כי שוחזרה אך לא הייתי ער לעובדה שהיא שוחזרה בדיוק כעיר שהיתה לפני המלחמה. ידעתי כי הוקמה מחדש במתודות שהיו נהוגות בחברה הסובייטית. לשם ביצוע השיחזור והשימור גייסו המוני צעירים והרבו להשתמש בעבודות התנדבותיות. כשראיתי את השחזור ואת השימור נוכחתי לדעת עד כמה הוא סתר את הסיסמאות הסובייטיות. שיחזור הכנסיות ובתי האצולה, האסתטיקה המסורתית, הצבעים הבלתי אפורים והנכונות לקישוט עמדו בסתירה מוחלטת לארמון התרבות הסובייטית שנמסר במתנה על ידי הממשל הסובייטי לעיר כמייצג את תרבות העתיד. הבנתי עד כמה דווקא שיחזור ושימור יכולים להיות מכוונים לעתיד. עד כמה הם יכולים ליצור תשתית לביקורת הקיים, עד כמה הם יכולים, גם תחת משמעת קפדנית, לברוא תשתית למרד נגד סמכות. האם ידעו המתכננים של שיפוץ העיר וורשה כי הם בוראים תשתית למרד נגד השיטה בה חיו? האם ידעו השלטונות הקומוניסטים מה משמעות שיחזור העיר לעומת בנייתה בתכנון חדשני? אינני יודע. מה שנראה היום כל כך ברור לא בהכרח היה ברור אז. מכאן אני מבין יותר עד כמה הזיכרון שאנו מטפחים נוגע בתהליכי נפש של יחידים ובגיבוש דעתן של קבוצות. עד כמה הוא יכול לפתוח ערוצים של ביקורת ולהזין חזונות של תיקון.

ההדרכה היא חלק מהפסקול המלווה את התערוכות השונות. כמו הקטלוגים המלווים יותר ויותר את התצוגות של האמנות בימינו כך ההדרכה במוזאונים היסטוריים היא חלק אורגני מהם. חשוב שעבודתם של המדריכים תעשה מתוך מודעות עליונה לתפקידם ולדרכם. הפגישות של מדריכים מהמוזאונים לאורך השנה היו צעד בכיוון הזה.

אני מבקש להודות לצוות החינוך של המועצה לשימור אתרי מורשת, לחברי דודיק טוקר ולא לעד על האמונה ביכולתי לקחת על עצמי את ניווט הצוות של רכזי ההדרכה בעבודה החינוכית. המפגשים היו לי מאירי עיניים. הם טלטלו אותי וגררו אותי למחוזות לא צפויים. השנים הרבות בהן אני נודד בין מחקר חינוך ועסקנות הותירו אותי במתח רב. נדמה לי כי אני יכול להעריך מעשה חינוכי של ממש. אני רואה חוברת זו כמתת של אהבה לכל אלו שלא נכנעים לצונאמי של הבורות, של אי הצדק, של האלימות. לכל הרבים המבקשים על הנפש הציבורית שלנו.

לחוברת צנועה זאת שותף סמוי שלא בטוח שהיה מוכן לראות עצמו שותף. ואלטר בנימין ההוגה היהודי גרמני החשוב הוא איש חידה המלווה אותי שנים. פגשתי אותו בדמיוני בשיחות שהיו לי עם הפרופסור חוקר הקבלה באוניברסיטה העברית גרשום שלום. הוא היה חברו הטוב של ואלטר בנימין אך מוסרית ראה עצמו כאיש הכרעה, איש העלייה השלישית. ואלטר בנימין לא הצטרף כמגשים לציונות. שלום פתח לי פתח להגותו של חברו בנימין ואני נכנסתי דרכו בסערה ובתמיהה. לא תמיד אני מבין מה רצה ואלטר בנימין ולאן הוא הלך. ברור שלארץ ישראל הוא לא הגיע ורק עמד על הגדר הציונית כפי שעמד על גדרות של עוד כמה תנועות במאה העשרים. במסותיו הוא לימד אותנו להסתכל במוזאון, ביישוב העירוני, בתנועות חברתיות, באמנות ובאמצעי התקשורת. הוא האמין בכוחה של הרוח להיאבק והתייצב באומץ מול מחלת דורו - הנאציזם.

ואלטר בנימין התאבד לאחר שחצה את הפירינאים בדרך מנוסתו מפני הנאצים. הוא האמין שהתאבדותו תקל על דרכה של קבוצת הפליטים עמה ערך את המסע. הם נעצרו על ידי המשטרה בפורט בו והוא חש כי יכול להיות שלא ימצאו דרך להמשיך. הוא האמין כי התאבדותו תסלול להם דרך להצלה.

אותי מרגשים דברים קטנים. למשל - קבוצת ילדים ומלוויהם שלא מקשיבים, אך לאט לאט הילדים מתחילים להסתפקן ולשתף פעולה. הם מזהים עצמם כמעפילים או בריטים ומשתתפים במשחק. לבסוף מבקשים הבריטים הצעירים סליחה. דבר קטן.

אנחנו עובדים עם בית ספר שנמצא במרחק הליכה מאתנו. הכשרתי את ילדי כיתה ו' להדריך ולטפל במבקרים במקום. ביום המוזאונים צפיתי בהם מדריכים קהל גדול. הם עשו זאת בחן והצלחה הייתה רבה. שני תלמידים הגיעו בחופש הגדול וביקשו להדריך במוזאון. הסיפוק היה רב.

צינה ומאיר דיזנגוף בנו כאן את ביתם. מעט לפני מותו תרם אותו דיזנגוף לעירייה. מבחינה ארכיטקטונית משולבים בבית אלמנטים אקלקטיים ובינלאומיים. האדריכל היה רובין. בשנת 1930 כאשר נבנה רה צינה בנה לעצמו מאיר חדר קטן על גג הבית והפך את הבית כולו למוזאון לאמנות. כשביקשו להכריז על המדינה קבעו את טקס ההכרזה כאן. בשנת 1978 שוחדרה קומת ההכרזה. כיום מבקרים במקום 110.000 איש בשנה. בימים אלו מתכננים להקים כאן את "מוזאון העצמאות". במהלך התכנון, השתחזר והעיצוב המחדש עולות שאלות רבות ובראשן השאלה מהיכן להתחיל את ההיסטוריה של המדינה. תנוסס פרוגרמה והצוות האקדמי יגדיר את התכנים. לאחר מכן ישולבו בעיצוב הבית אוצרים, יועצים ואמנים.

המפגש, המדומיין בהחלט, של חשיבת בנימין עם המציאות במדינת ישראל של שנות האלפיים, של מאמצים המתחוללים בה לטפל באחריות בזיכרון הרצוני והלא רצוני של המקום, איננו עניין שיכול להיות שלם. בנימין עצמו, שנקרא על ידי חברו גרשום שלום ונשיא האוניברסיטה העברית יהודה מאגנס לעלות ארצה ולפרש אותה בעבודתו המדעית, לא עשה זאת. הוא לא יכול היה ללמוד עברית ולהכריע גם מפני ששמע קולות נוספים שתבעו ממנו ללכת בדרכים אחרות וגם בגלל העובדה שנאחז בעבודה הגותית אחרת. בכל זאת, ראיתי בחשיבתו המדגישה את השוטטות על פני התיירות או הצליינות, מקור עמוק ומקורי לחשבון נפש של העולם הציוני ישראלי בתוכו צמחתי ובו אני פועל. כתבו עליו כי הוא חווה על עצמו את המעבר בין משוטט לפליט. אני דמיינתי כי הוא יכול היה לעשות מעבר נוסף: מפליט לעולה, אך בתקווה שלא יאבד את חוכמת המשוטטות ואת ראייתו המחודדת והמקלפת של הפליט. עליותו הדמויונית לארץ, פריצתו אל יחד וקהילה, אל נוף חקלאי, אל השפה העברית, אל הגנה ומדינה, נראית מוזרה. ובכל זאת, אני מאמין, כי לנו היא מעניקה פרספקטיבה מעמיקה, ביקורת ומשאת נפש. לו אני חב לא מעט מהכתוב כאן למרות שהאחריות על הפירוש היא שלי בלבד.

מקרנת קולנוע, מוזאון העיר חיפה. צילום באדיבות בועז רפאלי.

ביבליוגרפיה

- בלוך, מארק. 2009. הרהורים של היסטוריון. תרגום ריינגוורץ חיים, הוצאת רסלינג.
- בנימין, ואלטר. 1999. "סיפורי לסקוב". בתוך: הרהורים, מבחר כתבים ב. הקבוץ המאוחד. תרגום דוד זינגר.
- בנימין, ואלטר. 1999. "פריס, בירת המאה התשע-עשרה", בתוך: הרהורים, מבחר כתבים ב'. הקיבוץ המאוחד. תרגום דוד זינגר.

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל (ע"ר)

ממורשת החברה להגנת הטבע (ע"ר)

מקוה ישראל 5891000 טל: 03-5059197 | פקס: 03-5034828 | www.shimur.org.il | shimur@shimur.co.il